

HOLL IMRE

KÜLFÖLDI KERÁMIA MAGYARORSZÁGON III. (14–17. SZÁZAD)

I. Németországi kőcserép, II. Perzsa fajansz, III. Kínai porcelán

I. NÉMETORSZÁGI MŰHELYEK

Bevezetés

A Magyarországra került importkerámia kérdéseivel régebben már két ízben is foglalkoztam, a különböző országokból ide hozott kerámiák mellett a 15. századi németországi kőcserép edények csoportjaival is. Hogy utóbbiak tárgyalására ismét sor került, azt a nemzetközi kutatás újabb eredményei indokolják: elsősorban pontosabb csoportosításuk, de keltezésük és elterjedésük adatai is.

Bár a különböző németországi kőcserép-készítő műhelyek kérdése már régóta foglalkoztatta a kutatást, részletesebb csoportosításuk a sokféle Rajna-vidéki, északnémet és szászországi műhely elkülönítésére (és főleg e műhelyek korai szakának bemutatására) csak később kerülhetett sor – elsősorban a középkori régészet új eredményei alapján. A minket is érintő, Rajna-vidéki műhelyek közül Siegburg volt a legjelentősebb, kialakulását a műhelyletek feltárásával lehetett tisztázni. E szerint a 13. század közepén jutottak el az égetésnél 1000 °C fölött a „Protosteinzeug”, majd 1300 körül 1200 °C fölött a valódi kőcserép létrehozásához.¹ Az itteni műhelyek termelékenysége, az edénytípusok számtalan formaváltozata és köztük az asztali használatra szánt csészék, poharak és kancsók elegáns formái a 14. századtól kezdve mind kedveltebbé váltak; ezzel párhuzamosan exportjuk rendkívüli módon kiterjedt.² Elterjesztésükben jelentős szere-

pet kapott nyugat és észak felé a Hanza városok kereskedelmi tevékenysége, amire az új kutatások számos példával utalnak.³

A kelet-németországi kőcserép készítő műhelyek sorozatának szétválasztása, lokalizálása J. Horschik összefoglaló munkájában történt.⁴ E műhelyek többségéből csak a kora újkori edények sorozatai ismertek (elsősorban a gyűjtemények anyagának stíluskritikai vizsgálatával és írásos források alapján). A minket itt érintő kérdésben Waldenburg (Szászország) műhelyeinek készítményei fontosak. Bár a város fazekasai már 1388-ban céhszabályzatot kaptak, e korai idő készítményeit a szerző még nem tudta bemutatni; az általa tárgyalt fejlődés szerint 1400-1450 között jelentek meg a világosszürke kőcserép edények okkersárga, vagy őzbarna sómázás felülettel. (A waldenburgi kőcserép típusainak tábláin a 15. századra keltezve csak erősen hasas formájú edények és kancsók szerepelnek; az első bemutatott arcos-korsó „Gesichtskrug” már „16. sz. e. fele-közepe” keltezéssel.⁵ A továbbiakban már a 16. század készítményei közé sorolja többek között az arcos korsókat és a „sündisznó-edényeket” („Igelgefäß”).

³ GAIMSTER, D.: Der Keramikmarkt in Ostseeraum 1200 bis 1600. In: Lübecker Kolloquium zur Stadtarchaologie im Hanseraum 2. Der Handel. Lübeck, 1999. p. 99-110. Itt az összes, Rajna-vidéki, alsó-szászországi és kelet-szászországi kőcserépgyártó műhely jelentőségéről 1300-tól kezdve. Minden városban kimutathatóak. – A legnagyobb mennyiséget a 14. sz. közepétől Siegburgból vitték, így például Elbing/Elbląg, (Poroszország) városi posztócsarnok pincéjében ez a kerámiának 80 %-a. NAWROLSKA, G.: Archaeological evidence for trade in Elbląg. In: Lübecker Kolloquium 2. p. 373-385.

⁴ HORSCHIK 1978. – Szászország, Thüringia, Lauzitz és Szilézia műhelyei

⁵ HORSCHIK 1978. 430-433 old. képei; az arcos korsó a 18. kép. A 15. század anyagáról: 59-60. (Bár idézi MECHTEL, H. W. munkáit, a keltezésnél nem veszi át annak 14. sz. végi meghatározását, a 15. sz. elejétől keltez. Nem használta fel BILLIG, G.: Mittelalterliche Weranlagen...in: Arbeits- u. Forschungsberichte zur sachs. Bodendenkmalpflege 11-12. (1963), p. 173-364; tanulmányában szereplő, ott már waldenburginak meghatározott cserepeket, illetve keltezésüket: „15. sz., késő középkor”. (362-364.)

¹ BECKMANN, B.: Der Scherbenhügel in der Siegburger Aulgasse. 1. Bonn, 1975. p. 19-20. Beosztása szerint az itteni 3. periódus a 13. sz. közepétől a Fasteinzeug készítését mutatja; a valódi kőcserép a 4. periódusban jelenik meg 1300 körül. (Nagy vesztesége a kutatásnak, hogy a bonni vezetés szűkkeblűsége miatt a szerző nem folytathatta munkáját; a tervezett 2. kötetben tárgyalta volna a különböző más lelőhelyekről már ismert darabokat és így a további fejlődést is a 15. században.)

² Elsősorban a Németalföld, Anglia, Dánia, É-Németország irányába szállítottak, mindenütt főleg az asztali használatra szánt korsókat, kancsókat, csészéket, poharakat kedvelték. A kereskedelmi elterjedésről STEPHAN, H-G.: The development and production of medieval stoneware in Germany. In: Ceramics and Trade. Davey, Hodges (eds.). Sheffield, 1983. p. 95-120; a többi német kőcserépközpontól is.

A bizonyára ugyancsak waldenburgi kőcserép edények között a minket érdeklő korsók és poharak formáit és készítésük korát az újabb régészeti leletek számos lelőhelyről teszik ismertté – jelentősen kibővítve, illetve revidálva az előbb tárgyalat.

Waldenburgi kőcserép a 14. század végétől

A német régészeti kutatás már korábban feltételezte a leletek elterjedésének gyarapodása miatt, hogy több kőcserép típus, így például a magas, karcsú testű füleskorsók és a ritkább tölcéses szájú poharak (Trichterhalsbecher) egy része nem lehet Rajna-vidéki (siegburgi) készítmény, azoktól némileg eltérő kiképzésük miatt. Kezdetben szászországi kőcserép, vagy „szász kőcserép siegburgi módra” elnevezéssel különböztették meg, illetve Waldenburg tágabb körzetének különböző lelőhelyein talált töredékeit 1991-ben egy régész „valószínűleg a közeli Waldenburg város” készítményének tartotta, megjegyezve, hogy ezt csak műhelyelet döntheti el.⁶ – Már korábban H. W. Mechelk drezdai régész is közölt általa waldenburginak meghatározott kancsót (alacsony, széles testtel, vállán körpecsét-, és felragasztott számóca dísszel), amit lelőhelye alapján a 14. század végére keltezett.⁷ (Ilyen számócadísz-töredékek szerepelnek az említett Waldenburg környéki leleteknél is.) Ami azonban a legfontosabb Fleischer idézett feldolgozásában: két lelőhelye esetében is a cserepeket 1390 előttre lehet keltezni, mert az okleveles adatok szerint ebben az évben már elhagyatott helyek! Ráadásul ezek szerint nemcsak az applikált számóca dísz, de a továbbiakban tárgyalandó karcsú testű kancsók és tölcéses nyakú poharak fellépését (mindkettőnél

jellemző a hullámosra nyomkodott talpkarima)⁸ is korábbra helyezhetjük (a később bemutatott teljes példányokat ugyanis csak a 15. század elejére, illetve első felére keltezik).

A hivatkozott ásatási feldolgozásokból (és más, nem idézett cikkekből) látható, hogy 1963-tól kezdve mind több bizonyítéka került elő a korai szászországi kőcserép készítésének. Waldenburg szerepe feltételesen valószínűsítve egyre gyakrabban kapott hangot, de a számbajöhető kerámiatípusok skálája is gyarapodott. Az egyre jobban alátámasztott feltételezés ellenére sok feldolgozásban továbbra is Rajna-vidékinek tartottak olyan kőcserép kancsókat és korsókat, amelyek részletformái azoktól eltértek, siegburginak határozták meg (vagy egyszerűen elkerülték a pontosabb megnevezést).⁹ Mint említettük már, Horschik még 1978-ban sem sorolt a korai waldenburgi edénytípusok közé minden ilyet. Másokat a régi kutatás kormeghatározásai befolyásoltak, amikor „1500 körüli” készítésre hivatkoztak saját új leletanyaguk esetében (amelyre csak a késői pusztulási rétegből levont következtetés adott okot).

A kerámia kutatásban az igazi áttörést (mint más esetekben is) a *műhelyleletek* közlése jelentette. F. Fassbinder ugyanis Chemnitz városi ásatásaiból feldolgozott kőcserép korsóit és egy tölcéses nyakú poharát (2. kép 1-3.) vetette össze a Waldenburgban talált töredékekkel.¹⁰ Ő is arra a kidolgozási jellegzetességre hivatkozott, amit Fleischer már megfigyelt: a hullámos talpkarima elkészítésének egészen másféle technikájára. (Míg Siegburgban ezt utólag ragasztják rá az edényaljra, itt azzal együtt készül. A korongról levágás után nyomkodják hullámosra; a fenéken a levágás jellegzetes hurkos-vonalas nyoma látható.) A chemnitzai karcsú kancsók egyébként abba a régtől ismert típusba tartoznak, amit a nemzetközi kutatás gyakran „Jakobakanne” névvel határozott meg (és egyébként a siegburgi gazdag korsó-kancsó sorozatnak is 14.-15. századi tipikus formája – igazolva a német kőcserép-készítő műhe-

⁶ FLEISCHER, R. et al.: Spätmittelalterliche Irdenware und Steinzeug aus dem Gebiet von Waldenburg. A.U.F. 36. (1991), p. 30-37. A szerző itt már megjegyzi, hogy az edények hullámosra nyomkodott talpa másféle, mint a rajnai és északnémet kőcserépnél (ezt a különbséget magam már 1990-ben hangsúlyoztam, mint a szétválasztás egyik kritériumát); azonkívül számóca díszes és körpecsétdíszes töredékek is gyakoriak. Abb. 4, 1-22.

⁷ MECHELK 1970. 149, 157; Abb. 62,5. – A lelőhely gödrének anyaga csak következtetéssel keltezhető, egy a szerző által siegburginak tartott kőcserépkancsó formája alapján: „um 1370”, ilyeneknél az 1378-1381 közötti érmekkel keltezettek is vannak (i. m. 149).

A drezdai galléros peremű kancsón hat felragasztott kerek számócadísz van, a kőcserép világosszürke, felülete rozsdabarna sómázás (i. m. 139) – A szerző már korábbi munkájában is közölte a kancsót (és hasonlókat Chemnitz-Karl-Marx-Stadt); már akkor feltételezte, hogy ezek a későbbi korból ismert Waldenburg anyagának előzményei, hisz itt később is kedvelik a körpecsét- és applikált díszítést. MECHELK, H. W.: Ein hohmittelalterlicher Keramikfund von Zwickau. In: Arbeits- und Forsch. z. sächs. Bodenkmalpflege 18. (1968), p. 502-504.

⁸ Hogy poharak is tartoznak ide, azt a közölt talptöredékek méretei árulják el (átm.: 6-7 cm), egyébként teljes pohár nagyon ritkán került elő a közölt anyag szerint. A biztos megkülönböztetést azonban nehezíti, hogy a karcsú korsóknál is találunk 7 cm-es talpat, bár a nagyobbaknál ez már 8-9 cm.

⁹ Érdekes, hogy MECHELK 1970. Abb. 61. 1-3. képen közölt karcsú korsókat még siegburginak vélte (i. m. 138) a 15. sz. első feléből; pedig ő ismerte korán fel Waldenburg szerepét. – Lipcsében előkerült tipikus waldenburgi darabokat „valószínűleg Siegburg, 15/16. sz.” meghatározással még 1999-ben is közölték.

¹⁰ FASSBINDER 1997. Abb. 3. – Waldenburg Töpfereiabfälle: Abb. 6 (a jellegzetes talptöredékek, egyenletes barna „Anflugglasur”).

lyek kapcsolatainak – egymásra hatásának gyakori példáját).

A chemnitz-i kőcserép leletek színe világosszürke, a külső felület vörösesbarna sómázás, ennek világosabb vagy sötétebb árnyalataival. Az egyik kancsó hasán függőleges-ovális benyomkodások láthatóak (2. kép 3.); ez gyakori, szándékos kialakítás ezeknél a magas korszoknál (amiket egyes régiókban nemcsak asztali bor-sör tárolásra, de ivóedényként is használtak).

A csoport keltezése szempontjából is fontosak az itteni leletek, az utóbb említett korszok a 14. század vége – 15. század első feléből származó betöltésből került elő. Mások a 15. század első felének égési rétegében; a tölcseresnyakú pohár (2. kép 1) pedig 14. század végi égési rétegből. (Utóbbi lelőhelye a város gazdag lakónegyede; amit azért emelünk ki, mert a kis poharak e kerámia-csoportban ritkák.)

Tovább finomítja a keltezés kérdését az a már korábban feldolgozott gazdag kőcserép-sorozat, amely az északi Hanza-város, Greifswald egyik nagyméretű, fabéléses gödrében került elő.¹¹ Innen 48 db teljes edényt tudtak összeállítani; ezek között a siegburgi kancsók és korszok 57%-al szerepelnek, a „szász kőcserép siegburgi formával” (azaz waldenburgi) 14,53%-al. Mivel a gödör építése 1355/56-ra keltezett, a leletek ezt követően 1380/90 körüliek lehetnek,¹² köztük az előbb tárgyalt karcsú füleskorszok (egyik ugyancsak hasa két oldalán összenyomott alakú). Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy az ilyen kőcserépedények típusai hosszabb ideig készültek, főleg a kedvelt típusok. Ezt bizonyítják például az említett siegburgi „Jakoba-kannák” analóg formájának (1. kép) éremleletekkel keltezett hollandiai példányai: ezek között 1371-ben és 1435 körül elrejtettek is találtak.¹³

A figurális díszű kőcserép

Az ún. arcok kancsók, szakállasfejes korszok (ném. Gesichtskrug, Bartmannskrug) leggyakoribb változatai 1500 körül és később elsősorban a Rajna-vidék (Köln, Aachen), Belgium (Raeren) kőcserépkorszoki és kancsói nyakra felragasztott

díszítésként ismertek. A korábbi korszokból csak kevés – és nem pontosan keltezett – emlék maradt,¹⁴ ráadásul ezek az edény alak és az applikált díszek megoldásában nagyon eltérőek. A szászországi waldenburgi műhelyekhez kötött arcok korszok néhány változatának besorolásakor Horschik említett művében többek közt talán ezért is (valamint a régebbi irodalom kormeghatározásához igazodva) szerepelnek „16. század első fele-közepé” és „1530/50” közötti meghatározással.¹⁵ (3. kép)

Az egyik közölt korszok sajtáságos díszét nem csak a nyakon elhelyezett karakteres, szakállas fej adja, de hat kis fül is, melyekből karikák csüngenek.

Az utóbbi megoldás szerepel azokon az erfurti korszokon is (5 db töredéke került elő), amelyeket az ilyesféle kőcserép edények eddig leggazdagabb leletegyüttese jelent.¹⁶ Az előzőtől eltérően a szakáll itt vékony, felragasztott csíkokból áll, de a kiugró orr hasonló. Az edény talpa benyomkodott, hullámvonalas kiképzésű (4. kép 4.); Egy másik sorozat (20 db töredéke) korszoki egyszerűbb díszítést kaptak: a nyakra helyezett arcot csak az orr, szemek, száj jelzesszerű visszaadása, illetve a kis szakáll adja; a talpkarima benyomkodásai függőleges irányúak. (4. kép 3.) Ugyancsak nagy számban szerepelnek a kisméretű fülespoharak, egyszerű hornyolt díszű testtel, a talpkarima ferde körpecsés rovatkolást kapott (20 példányból; 4. kép 2.); egy esetben ezek között a szakállas fejrel díszített is szerepel. A csoport besorolásához jól használhatóak azok a kancsók (kb. 25 példány töredékei), amelyeket a kutatás már régebről is ismert; például a drezdai kőcserepek között Mechelk különítette el az ilyen, vállukon körpecséttel és felragasztott számóca díszekkel ellátott kancsókat. (Ezeket tartotta szászországi készítménynek és a korai – 14. század vége – kezdetekhez kötötte.) A drezdai és az erfurti kancsók formailag nem egyformák, de kétségtelenül rokonságban állnak, talán az utóbbiak valamivel későbbiek lehetnek.

¹¹ ANSORGE, J. et al.: Ein Holzschacht aus der Baderstrasse 1/a in Greifswald. Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern Jahrbuch 50. (2002), p. 119–ff.

¹² Az utóbbi keltezés egy másik, hasonló leletanyagot tartalmazó latrina korából adódik. I. m. 122–. Szerzők szerint az egy helyről származó nagy mennyiségű kőcserép a helyi társadalom felsőbb rétegének szokásaira utal. Ugyanilyen következtetésre jutottak a város más pontjain feltárt latrinák értékelése során. I. m. 129–130.

¹³ SARFATIJ, H.: Münzschatzgefäße in den Niederlanden I. Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 29. (1979), p. 491. ff. Itt a 4, 7, 8, 12, 13. számúak.

¹⁴ A 13. sz. elejére és a 13. sz.-ra kelteznek rajnavidéki keményre égetett cserépből illetve Faststeinzeug-ból figurális díszű kancsókat: Wirth, S.: Mittelalterliche Gefäßkeramik. Köln, 1990. 16. Nr. 348, 346. – STEPHAN 1992. 142; Pl. 14–17; hat siegburgi kőcserép poharat és kancsót a 15. sz.-ra keltez stílusuk alapján. – A 16-17.-sz.-i Bartmannskrugok minden kőcserép-katalógusban szerepelnek.

¹⁵ HORSCHIK 1978. 63–65 (ugyanitt szövegközi képeken két példány); külső színük vörösesbarna, okkersárga, szürke és okker; M: 10,5–15,5–18 cm.

¹⁶ LAPPE, U.: Ein Fund früher Steinzeuggefäße von Erfurt. A.U.F. 30. (1985), p. 247–250. – Színük vörösesbarna, sárgásbarna, sötétbarna sómázás. A korszok 25 és 30 cm magasak, a kis poharak 9,5 cm. – Készítési helyük kérdésében Horschik waldenburgi meghatározására hivatkozik.

Az Erfurt, Dóm tér leletegyüttesét közlője „egy 16. század eleji tűzvészszel” hozta kapcsolatba, illetve 1500 körüli készítésűnek tartotta; a tömeges előfordulást egy itteni kereskedő árukészletével magyarázva. Utóbbi elképzelést elfogadhatjuk, a keltezését annál kevésbé.¹⁷ (Sajnos a teljes leletegyüttes részletes értékelése, más leleteinek kora nem ismert, de a tűzvészre sincs adat!) Az utóbb említett kancsó-variációk fejlődési idejét, időtartamát még nem ismerjük. Mechelk csak feltételezte, hogy az egész 15. század folyamán készülhettek még ilyenek (de ezeket nem ismerjük).

A kormeghatározás kérdéséhez közelebb visz az egyszerűbb, szakállasfejes korszokhoz közel álló, máshonnet közölt nagyobb sorozat. Lengyelországból 6 lelőhelyről 14 töredékét foglalta össze T. Nawrolski.¹⁸ Ezek részben a német lovagrend egykori területén fekvő kastélyokból, várakból, egy-egy esetben kolostorból illetve városból (Elbing-Elbląg) kerültek elő (majdnem mind a tengerparti vidék, a már említett Hanza-kereskedelem hatókörzete!); többségük a szerző ásatásából. Két fő típusuk van: a középmagas (20 cm alatti) korszok és a magas, karcsú testű (a már előzőekben említett Jakoba-korszok típus). Valamennyinél szerepel a nyakra ragasztott szakállas fej, szabadkézzel kialakított, késsel vagdalt – a többféle kidolgozás ellenére azonos stílárius jegyekkel készültek.

Jellemző a kőcserep-kutatás nehézségeire, buktatóira, hogy Nawrolski, bár hivatkozik a hasonló darabok thüringiai és szászországi elterjedésére, ennek ellenére sem csatlakozik a waldenburgi meghatározáshoz; végül is a távolabbi kereskedelmi közvetítésre hivatkozva Siegburgra gondol.¹⁹ – A lengyelországi leletek lelőköri körülményei a 15. századra mutatnak, egy töredék még a 14. század végére. (4. kép 1; 5. kép 1)

Az arcos korszok következő nagyobb csoportját Wismarból közölték.²⁰ Itt a város 3 lelőhelyéről 7

darab került elő. Jellemző, hogy ezek más itteni leletekkel összevetve ritkaságnak számítanak – és így igazolják az ilyen korszok reprezentációs jellegét. Alátámasztja ezt a szerző szerint az is, hogy a város leggazdagabb lakóterületéről származnak. (Egyébként ez esetben is az Északi-tenger melléki Hanza-városról van szó, a német kőcserep elterjedésének jellemző körzetéről.) – Sajnos a szerzők ez esetben is tévesen siegburgi eredetűen vélték leleteiket – az előbb idézett lengyel régészhez hasonlóan – nem ismerve fel a jellegzetesen eltérő készítési technikát. Pontosabb kormeghatározásukra a hosszabb időn át használt emésztőgödörök nem adtak támpontot, „15. század?”. (5. kép 3)

Az ilyen korszok 1414 utáni használatának bizonyítéka Jéna ekkor alapított Szt. Kereszt kolostorának leletei, itt az arcos töredékek együtt kerültek elő a jellegzetes korai applikált számóca dísz darabjával.²¹ Ezeknél a szerző már a waldenburgi meghatározást használja. (Miközben másoknál még mindig bizonytalan az eredet kérdése.)

További időbeli lehatárolást a svédországi Skanör (a Dániával szemben lévő déli félsziget egykori dán királyi vára) ad, ami 1425 körül már elpusztult. Az itt előkerült karcsú, magas testű korszok közt az egyszerű síma nyakúak ugyanúgy szerepelnek mint két szakállas-arcos példány; minden esetben a csoportra jellemző, élesen benyomkodott talpkarimával.²² Közlőjük már egyértelműen a szász Waldenburg készítményeihez sorolja.

A csoport fellépésének korai bizonyítéka az északnyugat Csehországban (Ervenice) egy toronyvárból előkerült töredék is, „14. század vége – 15. század eleje” közötti leletekkel keltevezve (bár ezt még akkor természetesen rajnavidéki importnak vélték).²³ (5. kép 2)

A kutatás eredményeit összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Waldenburgban már a 14. század végétől kezdve készülnek magas és alacsonyabb testű kőcserep korszok, valamint tölcséres nyakú poharak; egy részük nyakán szabadkézzel mintázott, jellegzetes, szakállas arc. Használatuk a 15. század első negyedében is bizonyítható. Ezek a

¹⁷ Nyilván HORSCHIK késői keltezése befolyásolta, bár annál korábbra keltez; a hivatkozott számócadíszes kancsókban nincs 1500 körülire meghatározott.

¹⁸ NAWROLSKI 1987.

¹⁹ i. m. 683: „eindeutig auf die Siegburger Provenienz.” (Miközben megjegyzi, hogy ottani hiteles ilyen lelet nincs, csak rokon edényformák.) – A későbbi évek lengyel kutatása azonban már felismerte e csoport waldenburgi eredetét (a német és angol feldolgozásokat követve); már így szerepelnek a csoport további lengyelországi leletei kapcsán: REBKOWSKI, M.: Nowe znaleziska... (Neue Funde des Waldenburger Steinzeugs in Nordpolen) In: Archaeologia et historia Urbana. Czaja, R., Nawrolska, G. (Red). Elbląg, 2004. p. 421–428. A 15. századon belül pontosabb keltezésük még nem sikerült.

²⁰ GRALOW, K.-D. – HOPPE, K.-D.: Rheinische Steinzeugkrüge mit „Bartmann” aus dem Wismarer Stadtkern. A.U.F. 25. (1990), p. 156–160.

²¹ RUPP, M.: Archäologische Untersuchungen... In: Alt-Thüringen 334. (2001), p. 246–282.; Abb. 4:8–11, kőcsereptöredékek számócadíszszel, illetve arc részlettel; u. o. 12–15. rajzon a jellegzetes korszotalpak.

²² GAIMSTER 2001. 57; Fig. 5. Itt ezek is a Balti-tenger vidéki kerámia importjának példái között szerepelnek, kiemelve, hogy a lelőhelyek a németországi különböző műhelyek készítményeinek jellegzetes felhasználóira, több esetben dán királyi kastélyokra, várakra, illetve a Hanza-kereskedelem északi végpontjaira jellemzőek.

²³ NECHVÁTAL, B. in: AR 17. (1965), 830–845. Obr. 224; mint a leg-
régebbi plasztikus díszű kőcserep Csehországban.

készítmények – ugyanúgy, mint más németországi kőcserép áruk – szélesebb körben is elterjedtek, főleg északi irányban, a közvetítő Hanza-kereskedelem segítségével. A távolabbi felhasználók esetében a plasztikus díszűek elsősorban feudális körökben tartoztak az asztali terítékhez. Az étkezési-ivási szokásoknak megfelelően inkább a korsókat kedvelték (ezért itt a kis pohártípus ritkább). Ma még nincsen olyan jól keltezhető leletanyag, ami alapján e típusok továbbélése meghatározható lenne, bár a kőcserép edénykészlet formái más esetben (például a siegburgi készítményeknél) hosszabb ideig változatlanul készültek. Jelen esetben az irodalomban előforduló 1500 körüli/utáni keltezéseket tévesnek tarthatjuk, ezt ugyanis csak a késői raereni kőcserép korsók arcós díszű ritkább példányainak – és a régi irodalom meghatározásának – rokon volta befolyásolja. Ugyanakkor a waldenburgi magas, karcsú kancsók típusa, mint már említettük, siegburgi párhuzamai alapján e forma 14. század végétől a 15. század első feléig divatos (és átvétele ez időben nemcsak Waldenburg, de egy másik kőcserépezető központ, Langerwehe – Siegburgtól nyugatra – esetében is kimutatható).²⁴

Bár ma már akadnak régészek, akik Waldenburg kőcserép-készítő műhelyei esetében tagadják a siegburgi hatást (ami annak korábbi kezdetei és egész Közép-, és Észak-Európa piacait meghódító termelékenysége alapján tévedés), jól látható, hogy az 1388. évi céhalapítástól kezdve igyekeztek maguk is a piaci versenyben helyt állni. Ha mennyiségi szempontból ez nem sikerült, annak nyilván az lehetett az oka, hogy kevesebb műhelyük működött. Ugyanakkor nem csak a divatos asztali edénytípusokat vették át, de ezek egy részénél egy újféle figurális díszítést is bevezettek, ami a polgári és feudális használóknál a reprezentációs – a ritka, különlegességeket kedvelő – szokásokat is kielégítette. (A továbbiakban a budai leletek kapcsán ezt még egy újabb megoldással fogjuk bizonyítani.)

A „sündisznó-edények”

A waldenburgi kőcserép egyik jellegzetes csoportja a „sündisznó-edények” (ném. Igelgefäß). Horschik említett összefoglalásában e ritka edényekből 5 példány szerepel, zömmel régi múzeu-

mi-, és magángyűjteményből. Több példány Lipcse városközpontjában került elő, egy pedig Göltzsch²⁵ vízivárából (Szászország). Formájuk egymástól nagyon eltérő, de közös vonás a két kónikus részből álló magas talp (amit külön darabból ragasztottak a testhez), szabadkézzel háromszögű kivágásokkal áttörve. A hengeres vagy ovális test felületét sűrű felragasztott tüskedísz borítja, a váll magasságában helyezkedik el az arc, alatta félkörívben vagy lelógva a mély bevagdálásokkal jelzett széles szakáll. A test alsó részén három kis kerek fülük van, amelyekben kis gyűrűk lógnak. Színük barnás-okkersárga, vagy vörösesbarna (6. kép).²⁶

E különleges edények, melyeknek eredeti funkciója kérdéses (talán különleges, orvosságként használt olaj tárolói?), kormeghatározásánál Horschik 1520/30, illetve 16. század első fele-közepe keltezést adott (ami a régi irodalom követése, amikor még a 16. századnál korábbi darabokról nem tudtak!). Ugyanakkor az egyik erfurti korsónál – amit még nem ismerhetett – már szerepelnek a kis gyűrűkkel díszített kerek fülek (4. kép). Az utóbbi leletegyüttest semmiképp sem tarthatjuk ilyen későinek, még ha feltételezzük is, hogy a 14. század végi- 15. sz. eleji szakállas-arcos korsók divatjának folytatói voltak. (Hisz az ott szereplő másik edénytípus, a számóca díszes, széles szájú kancsó nem lehet száz évvel későbbi, mint a korai darabok.)²⁷

A kis gyűrűkkel ellátott kerek fülecsekék divatjának eredete szempontjából egy másik készítő hely jöhet számításba. Újabban Coppengrave (Északnyugat-Németország Hildesheim körzet, Szászország) műhelyeihez – ahol a 14. században kőcserép és közönséges cserép ólommal is készült – sorolja a kutatás²⁸ azokat a kettős fejű (elől szakállas férfiarc, hátul női) ellátott talpas edényeket, melyek cserepét világoszöld ólommal borítja. Ritka formájukat a felső részen elhelyezett két-két fülbe helyezett kis gyűrűk gazdagítják. Korukat dániai és svédországi leletek alapján a 14. század második felére határozták meg. Bár az imént

²⁴ SAREFATIJ i. m. 503–507; hollandiai éremleletes példányai 1430 előtt és 1432-ből, a legkésőbbi 1460 körül rejtették el. Jellegzőjük a barna, vagy szürkés máz, kissé hasasabbak, mint példaképeik. – A lengyel és erfurti arcós korsók kapcsán nyitvahagyott kérdés: STEPHAN 1992. 143: „...a még tisztázandó keltezés nagyjából 1400-tól a 16. századig tart.” (E véleményem is a bizonytalan meghatározások befolyásolták, bár a waldenburgi eredetet elfogadja.)

²⁵ Az 1937-ben előkerült darabra 1955-ben hívtam fel a figyelmet, képét is közölve, a „dreihauseni” csoporttal kapcsolatban említve.

²⁶ HORSCHIK 1978. 65–66; 21–24. kép és Taf. 1.

²⁷ Az említett erfurti kancsóhoz közel álló példányt Horschik is a 15. sz. közepe-második felére keltezte; HORSCHIK 1978. 430–431, 5. kép.

²⁸ STEPHAN, H.-G.: Spätmittelalterliche Gesichtsgefäße aus Mitteleuropa. In: Everyday and Exotic Pottery from Europe. Ed. D. Gaimster and M. Redknapp. Oxford, 1992. p., 127–156; különösen 136, Pl. 2; Pl. 7. – Az augsburgi kettősarcú pohár (redukált égetésű cserép) rokon az előbbiekkal, de sokkal művészebb arcábrázolással, stílusa alapján 1400 körül keltezték. Ennek is négykaréjos szája van és két fülében gyűrűk. i. m. 138; Pl. 10.

említett kettősarcú edények egészen más jellegűek, a készítő műhelyük helyi töredékei arra mutatnak, hogy esetenként nagyon különböző megformálású példányok készültek, például proto-kőcserépből egy kis szakállas fejfel díszített korsó is bizonyítható. Úgy tűnik, itt még nem volt egységes sémája az arcos edényeknek. Mégis készítményeik széleskörű ismertsége Németországban hozzájárulhatott a korszak más műhelyeinek mintakincséhez. – A korábban tárgyalt „sündisznó-edények” gyűréssel díszített fülecskéi szerintünk mindenképpen korai megoldásokra vezethetők vissza.

Tovább bonyolítja a „sündisznó-edények” kérdését egy újabb lelet a lengyelországi Elbląg (Elbing, Keleti-tenger melléki város) ásatásából.²⁹ Ezt a tuskedízes edényt közlője ugyancsak az előbbieket eredetéhez kötötte, illetve a lengyelországi szakállas arcos korsók publikációjához (és evvel közvetve a 15. századhoz). (7. kép) Ez a példány is áttört talpra állított, de az e fölött sorakozó kis füleket arcok díszítik. A felső test oválisan szélesedő alakú és tuskékkal sűrűn borított; nagyméretű füle volt. A 22 cm magas töredék edénye eredetileg jóval magasabb lehetett, sajnos felső részének kiképzését, esetleges díszítését (volt ezen is szakállas arc?) nem ismerjük. Kialakításának eltérő megoldása a többitől eltérő talpforma és az arcokkal díszített kis fülek miatt felveti bennünk a gondolatot: a waldenburginak meghatározott „sündisznó-edények” kapcsolatban állhatnak az ún. Dreihausen-Falke csoporttal, egymást ösztönözve.

A Dreihausen-Falke csoport

Ennek a még ismeretlen eredetű csoportnak edényeiről az új nemzetközi kutatás jelentősen megváltoztatta tudásunkat. Két irányban is kibővíti ismereteinket: a használt edénytípusok formái kibővültek, elterjedési körük is jóval meghaladja a korábbi területeket. Először a lengyel régészet mutathatta ki, hogy ott hét helyről is ismertek darabjai,³⁰ de Nawrolski összefoglalását Stephan-Gaimster további, főleg sziléziai lelőhelyekkel gyarapíthatta.³¹ Az utóbbi összefoglaló tanulmány a németországi elterjedést is sűrítette, főleg Szászország és Lausitz területén (itt kiemelkedő Görlitz – 4 lelőhellyel – és Bautzen – 4 példány

töredékeivel). Még meglepőbb eredményt hozott az északnémet Hanza-városok, valamint Dánia és Svédország ásatásainak ilyen szempontú áttekintése: részben városi leletekként, de még gyakrabban királyi-püspöki várak anyagában lehetett rátalálni e különleges, az asztali reprezentációs felszereléshez tartozó poharakra és a magasabb, talpas serlegekre. Néhány eddig ritka esetben még távolabbi helyeken is felbukkant már a jellegzetes, egyenes testű poharakból egy-két példány: Lettországból lovagrendi várból, Észtországból városból és kolostorból, Finnországból városból és püspöki várból, norvég kikötővárosból – de szerepelnek Angliában és Izlandon (!) is.³²

Az utóbbi esetekből kitűnik, hogy a közép-európai sűrűbb elterjedés mellett a távolsági kereskedelmet észak felé uraló Hanza-városok, mint kiinduló pontok segítették a legtávolabbi elterjedést párhuzamosan a nagy mennyiségű másféle németországi kőcserép áruval. (A Balti-tenger mellékén a másféle kőcserép mindenütt a legkedveltebb a gazdagabb városi polgárság asztalán.)

Az új leletek arra is rámutattak, hogy a régtől ismert pohár és serlegtípusok – elsősorban a leggyakoribb egyenes testű hengeres alakú poharak – mellett más formák is készültek; ezek azonban jóval ritkábbak. Már a budai töredékek is bizonyították, hogy szerepelt kónikus testű kis pohár is³³ az edénykészletben; ebből most már egy teljes példány is előkerült Regensburgban. Svédországi és Németországi lelőhelyekről ismert új típusként az ún. zarándokpohár (Beutelflasche, Pilgerflasche, Krause), ami közönséges cserépből jól ismert forma Észak-Németország, Szászország későközépkori kerámiai között. (Eredete valószínűleg egyszerű, tökhéjből készített olcsó ivóedény lehetett: erősen gömbölyödő testű, ívesen szélesedő, rövid nyakkal.) E pohárforma átvétele a műhely egyébként nagyon sajátos formakincsének kiegészítésére talán azért volt lehetséges, mert ez sem volt minden napos, általánosan elterjedt. Egészen ritka típust képviselnek az erősen hasastestű kancsók, Boroszlóából, Bautzenből, Dél-Lengyelországból; az egész testet és a fület is borító pecsét dísszel, elől három, illetve egy szakállas fejfel díszítve (8. kép). Stephan szerint a forma a kelet-szászországi, lausitzi, és sziléziai helyi formákra vezethető vissza és így egyben a Dreihausen-Falke csoport készítési régiójára is

²⁹ NAWROLSKA, G.: Archaeological evidence for trade in Elbląg from the 13th to the 17th centuries. In: Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum II: Der Handel. Lübeck, 1999. 375, Fig. 4, 5. – Sajnos a más tárgyú cikk részletesen nem foglalkozik e lelettel és korával.

³⁰ NAWROLSKI 1989. – Lengyelországi lelőhelyekre először 1990-ben hívtam fel a figyelmet, közülik a boroszlóit a szerző nem ismeri.

³¹ STEPHAN-GAIMSTER 2002.

³² U. ott lelőhely térkép és a leletek egy részének katalógusa. – A dániai, svédországi és baltikumi lelőhelyekről még lásd: GAIMSTER 2001, valamint a szerző korábbi munkáinak ott szereplő irodalma, illetve az általa felhasznált régészeti adatok.

³³ HOLL BudRég 16. (1955) 21. kép.

utal. Ez egybehangzik e kőcserép-csoport újabban megismert legsűrűbb lelőhelyeinek tanúságával.

A budai emberalakos edényre utaló töredékek³⁴ első analógiája Jena egykori karmelita kolostorából került elő (alapítása 1414); az itteni anthropomorf kőcserépedényből két töredék az arccal és a ruharedőkből (8. kép 1)³⁵ Az arc másféle, – szerzője szerint talán szerzetest ábrázol – de a ruharedők függőleges vonala a budainak párja.

Ami a készítés még továbbra is ismeretlen helyét illeti, Stephan részletes vizsgálata szerint a középkori Lausitz területe jöhet számításba. Erre mutat a neutronaktivációs analízis is: 15 kémiai elem alapján e csoport a legközelebb a zittai kerámiához áll.³⁶

Waldenburgi kőcserép Budán

Két korábbi feldolgozásban már ismertettem a sieburgi kőcserép budai példáit és 1990-ben ezektől már elkülönítettem az eltérő – akkor ismeretlen műhelyként tárgyalt – csoport jellemzőit. Utóbbiak a waldenburgi készítmények. Akkor keltezésüknél a 15. század kezdetére gondoltam; az új külföldi eredmények szerint ezt visszafelé a 14. század végétől is számíthatjuk. Egyébként az egyik budai töredék, egy pohárváll felragasztott málnaszemes dísszel lelőhelye alapján ugyancsak ezt támasztja alá: a Kápolna melletti udvarban álló kis épület – amit I. Ulászló idejében már használtak – padlószintje alatti „f” rétegből került elő. (9. kép 1) E vékony rétegek még az építkezést megelőző planírozás korábbi nyomai³⁷ (még a „c” rétegben is 14. századi fehér csésze). De a példány esetében sem zárhatjuk ki, hogy vannak még 1400 előtti darabok köztük. Bizonyos azonban, hogy a waldenburgi poharak mennyisége jóval kevesebb volt, mint a sieburgi.

Ugyancsak technológiai jellemzői (cserép-anyaga) alapján ide sorolhatjuk a ritka megoldású

töredéket a ferde sorokban felragasztott tuskékel. Alsó részének töréfelülete arra mutat, hogy itt ragasztották össze a külön készített talprésszel (10. kép) e szerint lehet, hogy megoldása olyasféle volt, mint a külföldi anyag tárgyalásakor említett „sündisznó-edényeké”. E töredék lelőhelye (keleti szikla-Zwinger, 2. r.) I. Ulászló és Mátyás érmeivel keltezett; nagyobb részben a század második felének kerámiáival. Ennél későbbi időre töredékünket sem tehetjük, de lehet, hogy még a század első felében készült? Semmiképpen sem tartozhat a Horschik szerint elképzelt 1520/30 körüli időbe.

Az újabb ásatások során a palota Előudvarában feltárt házaknál ugyancsak jelentkeztek a sieburgiak mellett waldenburgi példányok is. Pontos mennyiségüket nehéz megbecsülni, de legkevesebb tucatnyi példányt számíthatunk. Sajnos a rétegek megfigyelésének hiánya miatt nem tudhatjuk, tartozott-e ezekből néhány még az itteni házak lakóihoz (?), de zömmel valószínűleg a késői planírozáskor kerültek csak ide (ahogy a palotára jellemző kályhacsempék is). Az itteni poharak megformálásában nagy különbségek vannak: főleg a talpkarima kidolgozása sokféle, a palotából korábban bemutatott töredéken látható ferde bevágások körpecsét dísz, ujjal benyomkodott éles-hullámos szegély többféle megoldásban. (11. kép) Van köztük egy, amely nem kőcserép, de jó kidolgozásával másolja ezeket; máza foltos. (11. kép 1. 3)

Egy hornyolt válltöredéken a felragasztott szamóca dísz is megvan (74/1. lh.). Az itt feltárt II. sz. ciszternából 3-4 különböző példányból kerültek elő töredékek, valamint egy ép példány, amelynek alakja azonban erősen különbözik az általános formától.³⁸ Ha az alsó rétegből került elő, úgy még lehetne 14. századi is, de feljebb itt is Zsigmond-kori leletek voltak. (A kályhacsempék a 15. század közepe előtt nem kerülhettek ide.)

A város területéről előkerült waldenburgi poharak közül az aranyművesek műhelye közelében talált férfiarcos poharat kell kiemelnünk,³⁹ régebbi keltezése (a 14-15. század fordulója) helytálló, de jellegzetes kiképzése ide határozza meg készítését (11. kép 3)

³⁴ HOLL ActaArchHung 42. (1990) Abb. 2.

³⁵ RUPP a 21. jegyz. említett cikke, Abb. 4:3, 6. – A szöveg szerint volt itt sakktábla-mintában elhelyezett pecsétdíszes töredék is; de egy korábbi ásatáson is találtak ilyet. 274. 21. j.

³⁶ STEPHAN-GAIMSTER 2002. 130-132, 156; Abb. 50. (243 mintát vizsgáltak szászországi kerámiákból.) Zittau Drezdától 70 km-re fekszik DK-re, a cseh-lengyel határszögletben. Stephan e feldolgozásban részletesen cáfolja H. Rode régész állítását, aki Bautzenben talált darabok alapján ottani készítésüket állítja. Bár a cserepek fazekasműhely hulladékanyagában kerültek elő, mégsem rongtot darabok; mennyiségük sem támasztja alá műhelyelet mivoltukat. (Itt is avval a máshonnet is ismert jelenséggel találkozunk, amikor a közönséges szemétanyagot bizonyítékként használták fel.)

³⁷ E terület rétegrajza: GEREVICH 1966. 218: 326. kép. – Itt a korai rétegek megmaradtak, míg az épülettől É-ra az udvart kitarították és csak a 15. sz. első harmadától kezdve kezdődött fokozatos feltöltése.

³⁸ Képe ZOLNAY L.: Az 1967-75. évi budavári ásatásokról... BudRég 24. 4. (1977) 102. kép: 15. századi mázas dísz-edény. – Nemcsak alakja, de színe is eltér a többségtől: piszkos sárgásbarna, foltos. ltsz. 78.12.2.

³⁹ H. GYÜRKY, K.: Forschungen auf die Gebiete des mittelalterlichen Buda. ActaArchHung 34. (1982), p. 204-205. Abb. 20. M: 14,1 cm; ltsz. 1972.1.20. (A meghatározási nehézségekre jellemző, hogy akkor még a legkitűnőbb német régész is sieburginak tartotta.)

A Dreihausen-Falke csoport kerámiaja Magyarországon

A budai palota leleteit az újabb ásások csak két egyenes falú pohár töredékével bővítették. Egyik az Elődvar északi részének ásásakor a Kaputorony szobájából került elő, a szokásostól részben eltérő dísszel: a négyponos négyzetek fölött a más típusoknál is előforduló háromszög-pecsétek sora alkot mintát (13. kép)⁴⁰ – A régebben közölt tuskedízes edényt (12. kép) korábban a siegburgi műhelyhez kapcsolt darabbal rokonítottam; most már bizonyos, hogy a területileg is közelebbi waldenburgi műhely „sündisznó-edényei” jöhetnek számításba – csak az a kérdés, hogy párhuzamosan, azonos időben készültek-e, vagy az egyik korábbi? (Sajnos a 15. századon belül egyik leletünket sem tudjuk pontosan keltezni, de mindkettőnél a század eleje a valószínűbb.) – Hogy a tuskék, felragasztott díszek divatjával már ekkor is számolhatunk, azt egy egészen más alakú (gömbölyű testű, hullámosra nyomkodott talpú) csehországi éremleletes edény mutatja, 1419 körüli érmekkel (12. kép. 2).⁴¹ Ez közösleges vörös cserép és kívül-belül gesztenyebarna mázzal fedett. A tuskéket kis szemölcsök veszik körül, mint a waldenburgi töredékünkön.

A magyarországi vidéki elterjedés kapcsán már említettünk egy pohár-alj töredéket Pilis cisztercita kolostorából; ehhez egy oldaltöredék is kapcsolható.⁴² További távolabbi lelőhely a Tisza melletti Monostorsáp, ahol pecsédíszes serlegtöredék került elő; ez valószínűsíthetően a birtokos Verebi család nemesi kúriájához kapcsolható⁴³ (13. kép 3)

Már régebben utaltunk arra, hogy a Mátyás-kori budai díszkerámia létrejöttét sokféle hatás eredményezte, köztük a „dreihauseni” pecsémustrák is. E poharak sorát olyan újabb töredékek bővítik, amelyek beszédesebb bizonyítékai állításunknak. Az Elődvar ásásánál a IV. pince feltöltéséből egy zöldmázos pohár darabjain csak egyféle pecsédísz van, sakktábla mintás elrendezésben (míg a többinél mindig többféle pecsét, szabálytalanul). Az 1470/80 körüli években a fazekas még láthatott a sokáig megőrzött kőcserép poharakból,

(14. kép),⁴⁴ mert a budai példányok pusztulása csak ekkor kezdődött.

II. PERZSA FAJANSZ

A budai királyi udvar példányai

Már a hódoltság kora előtt is eljutott Budára a perzsa kerámia. Egy nagyméretű (száj átm.: kb. 20 cm) csésze töredéke puhább fajansz, elmosódott kobaltkék festéssel. Külső oldalán a perem alatt elnagyolt vonalakkal szegélymintája meandert utánoz; alatta stilizált levelekkel indás dísz részlete. Belül a felső szegély nagyon hanyagul rajzolva, lejjebb itt is indás dísz részlete, de más alakú levelekkel (16. kép 1). A színtelen fedőmáz tüveges, a belső oldalán erősebben irizáló.

Darabunk technikai kivitele és alakja teljesen eltér a későbbi korszak példányaitól; jellege közel áll Lane feldolgozásában szereplő, a 15. század közepére keltezett csészéhez, a perzsa kék-fehér áru korai darabjához.⁴⁵ Ezekből nagyon kevés ismert, mert az ilyenek a gyűjtők figyelmét nem keltették fel. Lane darabját a kínai Hsüan Te (1426/35) korszakának stílusához kapcsolja – egy perzsa feliratos példány 1444-es évszáma Meshedből is e régi korra utal. – A budai csésze is e korszak kínai porcelánjainak hatására készülhetett (amikor még a régebbi lótosz virágos-leveles-indás díszítés tovább fejlődve divatban volt.⁴⁶ A máz alatti kobaltfestés technológiája ekkor még nem érte el a 16-17. századi perzsa fajanszok minőségét. (Két további darabot az ActaArchHung készülő kötetében tárgyalunk.)

A későbbi példány lelőhelye a déli Rondella korábbi, elbontott kaputornyának feltöltése (3. r., 6,80 m), ami leletei és helyzete alapján a Rondella építését (1530-as évek Szapolyai János király idejében) megelőzve került ide.⁴⁷

⁴⁰ Lelelőhely: 75/11. sz., Kaputorony szoba. Ltsz. 86.160.1.; átm.:5,5 cm.

⁴¹ RADOMERSKI, P. – RICHTER, M.: Korpus české středověké keramiky datované muncemi. Sborník N.M.P. – Historie 28. (1974), p. 65, 98–99. „Valószínűleg import.” M:12,6 cm. – Sajátságos, hogy e darabot a kutatás eddig nem használta fel a waldenburgi kőcserép keltezéséhez!

⁴² Ltsz: 82.50. Szentendre, Múzeum.

⁴³ RÁCZ M. – LASZLOVSKY J.: Monostorsáp, egy Tisza menti középkori falu./Budapest 2005/ 55,137–138; XXIX.t.1. – 1420-ban jelölték ki a lakóház telkét; Verebi Pálnak előzőleg Budán háza volt.

⁴⁴ 1980. évi ásás. – Magyar Károlynak köszönöm e lelet, valamint a korábban szereplő kőcserép poharak közlésének engedélyét. – A budai díszkerámia formai és díszítési sajátosságainak részletesebb összehasonlítása különböző külföldi kerámia és ötvöspoharak megoldásával HOLL I.: Spätmittelalterliche Tischgerät... (ActaArchHung, sajtó alatt)

⁴⁵ LANE 1957. 34; Pl. 19. Átmérő: 24,8 cm. – A budai töredék 52.2345.ltsz. Palota, „Istálló előtt”. V: 0,3–0,45 cm. – HOLL 2005. 77. képen még pontosabb keltezés nélkül „16. századi vagy korábbi”.

⁴⁶ GARNER 1952. 22; e korszak áruját nagy mennyiségben exportálták a Közel-Keletre. Pl. 16. tájának peremén, külsején ugyancsak meander szegély látható. Csészék indás dísszel: Pl. 26–27.

⁴⁷ A lelőhely rétegei, rétegrajza: GEREVICH 1966. 250; 377. kép. U. itt került elő egy 1525-körüli faenzai tányér, a Casa Pirota műhelyből, 4,75 m mélyről. BERTALAN Vilmosné: Grotteszk díszítésű faenzai tál. BudRég 17. (1956) 241–245. – Az itteni ásást Nagy László irányította.

A tányér fehér puha fajansz, színtelen máz alatt sötétkék festéssel, belső oldalán a mázban vékony repedésekkel. (V: 0,4-1 cm közötti, a karima felé vastagodó; átm. legalább 20 cm lehetett. Ltsz. 51.1472,a-e.⁴⁸ (16. kép 2) – Belső felületét közepén tollal rajzolt vékony kanyarodó indák töltik ki, melyekre ecsettel festették a stilizált leveleket és virágokat nagyon sűrűn, betöltve a felületet. A karima felé felemelkedő szakaszt vastag kék sáv választja el, ezen kívül pedig fehér alapon arab betűs írás maradványa van. A tányér alján is volt festés: halványabb és hanyagabb megoldású.

Darabunk pontos párhuzamát nem ismerjük, de már a 15. század második felére keltezett perzsa tányér szegélyén is felirat fut körbe és ez a szokás még a 17. századig követhető.⁴⁹ A perzsa tányérok egy részén ez időben a finom kalligrafikus tollrajzzal készített növény-virágdísz is jellemző, önállóan, vagy csak háttérként. – A budai tányér stílusa egészen más, mint a továbbiakban tárgyalásra kerülő csészéké, valamelyik fejlett műhelyből származik. – (A 16. század első negyedében ezen kívül Kütahya/Anatólia fajanszával is számoltunk Budán.)⁵⁰

A kék-fehér perzsa fajansz és kínai előképei (16. – 17. század)

A perzsa fajansznak a következőkben tárgyalt kisméretű csészéi a kutatás előtt alig ismertek. Ennek egyik oka kerámia feldolgozottságának egyenetlensége: a műgyűjtés és a múzeumok érdeklődése számára inkább a korai korszak gazdag díszű, kiemelkedő minőségű kerámiája fontos, a koraujkorból pedig az ugyancsak változatos dekorációjú nagy tálak és edények, melyek esetenként műhelyekhez is köthetők. A 16-17. századi kis csészék ezekhez viszonyítva szerényebb minőségűek, a mindennapi használatban ugyan nagyon elterjedtek lehettek, de nem képviseltek megőrzendő értéket. A lehetőséget, hogy ilyenekkel a kutatást megismertethessük, először a budai királyi palota nagyarányú ásatása adta.⁵¹ A továb-

biakban az itteni nagyon sokrétű anyagból csak néhány jellegzetes csoport darabjait emeljük ki. Ezek ugyanis beszédes képviselői a régtől ismert kérdéskörnek: a kínai porcelán hatása a perzsa kerámiára.⁵²

Esetünkben az a figyelemre méltó, hogy a kínai hatás az ilyen mindennapos, olcsó áru esetében is érvényesült; készítői különböző műhelyek esetében is igyekeztek hasonló megoldásokat találni. Ez arra mutat, hogy a kínai export nagyarányú fellendülése miatt a tea-kávé-bor fogyasztásánál használt kis kínai csészéket mindenütt használták és a perzsi műhelyek igyekeztek valami hasonló áruval kiegészíteni – egyébként eltérő ízlésű kerámiák mellett – saját árukészletüket. A leletanyag előkerülési helyei szerint ez főleg a távoli nyugati piac (az Oszmán birodalom és hódoltság területén) esetében sikeres is volt.

Az egyszerűbb kivitelű kis perzsa csészék egy részének megkülönböztetése a másolt kínai porcelánoktól néha nehézségbe ütközik – gyakorta találkozunk feldolgozásokban, múzeumi leltárakban „kínai porcelán” meghatározással is. A különbségek elsősorban a *technológia* oldaláról ismerhetők fel. A jó minőségű, keményre égetett perzsa fajansz anyaga főleg a törésfelületeken, ezek szemcsézettségén tűnik ki – szemben a kínai porcelán sima vagy kagylósabb törésfelületétől. A bevonásukhoz használt máz is eltérő a kínaitól: ⁵³ üvegesebb, a csészék talpkarimájának belsején néha vastagabban összefolyó, nem egyenletes és néha zöldes árnyalatú; máskor a csésze külső oldalán a talpkarima fölött lefolyva megvastagodott. A talpkarima rendszerint már nincs teljesen mázazva, a fajansz anyaga látható (míg a kínai kis csészéknél ez is mázzal bevont). Az üvegesebb máz a gyengébb minőségű készítményeknél néha elveszti eredeti fényét, illetve a földbe kerülve a romlásnak nem ellenálló és kissé irizáló felületet kap. A nagyon gyenge kivitelű, puhább

luszvizsgálat lehetőségeire. A perzsa és kínai anyag itt bővebben tárgyalt, de válogatott példákban áll: HOLL 2005.

A távolkeleti kerámia hódoltság-kori megjelenésére hívta fel a figyelmet GERŐ Gy.: *Türkische Art. Red. Fehér G. Bp.*, 1978. 349-350; Abb. 6-8. Kiemelte a perzsa anyag változó minőségét és jegyeit.

⁵² LANE 1957. 34-36, 78, 82-89. – MEDLEY, M.: *Chinese ceramics and islamic design*. In: *The Westward influence of the chinese Arts. Colloquies on Art and Archaeology in Asia No. 3*. London, 1976. 1-10.

⁵³ HODGES, H.: *The technical problems of copying Chinese porcelains in thin glaze*. In: *The Westward influence of the chinese Arts*. London, 1976., 79-87. (Itt a kínai porcelán anyagának és mázának eltérő összetételéről.) LANE 1957. 109-110: A jó minőségű perzsa fajanszról, összetévesztése az irodalomban a porcelánnal.

⁴⁸ A lelőhely koordináta-számozásában kétszer is elírtak egy-egy számot, de a mélység adatok: 6,80 m, 5-7 m, bizonyítják

⁴⁹ LANE 1957. Pl. 20 A; Pl. 52 A; Pl. 52 B és továbbiak. Ezek azonban más mintájúak és a fekete-türkiz színű csoportba tartoznak. Az utóbbi példány annyiban rokon, hogy közepét a vékony stilizált virágrajz teljesen kitölti. – Az É-perzsa Kubacsi műhely egyes darabjainál említik a puha fehér cserepet és a máz finom repedéseit, i. m. 35-36, 78; ez még nem elegendő az azonosításhoz.

⁵⁰ Részletesen: HOLL 2005. 59-63. kép.

⁵¹ A palota régi ásatásának zárt leletegyütteseit feldolgozva került sor először részletesebben a közkeleti és távolkeleti kerámiák áttekintésére, valamint a régészeti keltezés és a stí-

fajanszok⁵⁴ esetében a csészek egészen elvesztik eredeti fehér-sárgásfehér színüket, piszkosfehér vagy piszkossárga felületűek, esetleg teljesen fénytelennek válnak. (Ezeket már nem lehet összevetésztetni a kínai darabokkal.)

A megkülönböztetés másik lehetősége a *stílus* vizsgálata. Eltekintve most a jellegzetesen perzsa megoldású dekorációktól – a kínai csészeket utánzó darabok festési stílusa erősen különbözik. Az átvett minták – főleg virág, leveles ág, vagy kínai szimbolikus motívum, néha az egész felületet betöltő indás-virágos dekoráció – eltérő jellege főleg akkor tűnik szembe, ha összevetjük az eredeti kínaival. Annak ellenére, hogy a perzsa fajanszok festői is gyakorlott dekorátorok (gondoljunk csak arra, hogy az olcsó, tömegesen festett áru nagy sorozatban készült), darabjaiknál hiányzik az a könnyed, művészi lendület, ami még a legolcsóbb kínai daraboknál is érezhető. A levelek, virágok rajza a legtöbb esetben elnagyoltabb, sematikus; hiányzik az eredeti példaképnél látható változatos megoldás, a naturális képhez közelítő finomabb részletezés. Nyilvánvaló, hogy e darabokat nem a finom kidolgozású ismert perzsa tálak és tányérok rangosabb műhelyei készítették.⁵⁵ A feltűnő különbségek a 18. és 24. képek csészéinek összevetésekor tűnnek ki. Végül olyan darabok is előfordulnak, amelyek hanyag festése már nehezen hozható kapcsolatba a kínai mintákkal, néha azonban kikövetkezhető, mi volt az előkép.

Végül a csészek egy részének fenekén alkalmazott *műhely-mester jegyek* is árulkodóak. Az olcsó kínai csészek legnagyobb részénél hiányzik a korszakra utaló jegy; a perzsa csészek esetében ilyenekkel gyakrabban találkozunk. Ezek teljesen más jellegűek; egyeseknél felismerhető, hogy a bonyolult kínai jegyeket sematikus-geometrikus rajzúval pótolták.⁵⁶ (Kérdés, hogy minden esetben műhelyjegyként szerepeltek-e, vagy pusztán a kínai árura akartak utalni – a vásárló miatt?) Előfordul, hogy csak egy elmosódott kék folt pótolja a jegyet. – A kék színűeken kívül halvány barnával festett jegy is található, egy-egy esetben fekete illetve piros. (!) (Buda, Baja és Eger csészéinek jegyei: 17. kép)

⁵⁴ LANE 1957. 34–35: egyes esetekben „puhább” fajansz. – A budai anyagban a rossz minőségű áru romlása miatt jól elkülönül, cserepe késsel karcollható.

⁵⁵ Ezeknél ugyanis az alaposabban kidolgozott rajz és minták jellemzőek. A budai leleteknél ilyen csak két esetben találunk – lásd a továbbiakban – ezek egészen eltérnek finom stílusukkal.

⁵⁶ LANE 1957. 115–118, a perzsa fajanszok jegyei. A budai darabokon szereplőkből itt többet mutatunk be, mint korábban; a 4. és 6.–7. számú talán még 16. századi, a többi a 17. századból. Az 1–4, 11. sz. a jóminőségű darabokon.

Az összevetésztés lehetősége adott Kütahya fajanszai esetében is. Ismert ugyanis a kisméretű (M: 4-5,2 cm) kávéscsészék sorozata innen is. A közölt múzeumi darabokat Carswell a 18. század első, illetve második felére keltezte.⁵⁷ (De felhívja a figyelmet arra is, hogy a 16-17. század készítményeit még alig ismerjük, pedig az írásos adatok szerint ekkor is dolgoztak az itteni műhelyek.) A közölt csészek nagy része az Iznikből ismert színes megoldásokat mutatja (fehér alapon sárga, zöld, kobaltkék, az élénkpiros kis pontokkal; fekete vonallal keretezve); de van egy csoport, amelyen csak kobaltkék minták vannak.⁵⁸ Utóbbiak egy részénél Carswell szerint is kínai hatás érezhető (pl. A külső oldalon stilizált tájkép, három nagy virágdísz), mások viszont már jellegzetes iszlám stílusúak. E késői darabok alján rendszerint Meissen kétkardos jegyét utánozták (mert ekkor már innen is hoztak kávékészletet); másokon viszont a fenéken kettős kék kör látható, ami már 16. századi kütahyai tálon is előfordul (és izniki darabokon sohasem használták). – A kütahyai csészek stílusa különbözik az általunk bemutatott, feltételezett perzsa csészéktől (és a kínai motívumok esetében is nagyobb mértékben változtatták ezek rajzát), nem is szólva a fenék műhelyjegyeiről. (De ellene szól az anatóliai importnak az is, hogy anyagunkban a jellegzetes izniki 17. századi áru alig fordul elő, míg a 16. században még jelentős mennyiségű.)

A budai hódoltságkori rétegekből előkerült perzsa kerámiáknál a többség esetében nem rendelkezünk támpontokkal a 150 éven belül kronológia felállítására; stílusuk és motívumkincsük sem olyan, hogy biztosabb kormeghatározáshoz elegendő lehessen. Viszonylag kevés az olyan darab, amelynél az előkerülési hely (és rétege) arra utal, hogy már a 17. század első harmadában szemétkerült. Másoknál a leletösszefüggések (a rétegben talált nagyszámú másféle 16. századi kerámia és érmek) miatt feltételezhetjük, esetleg még a 16. században került ide. – Maguk a kínai készítmények, mint előképek a keltezéshez itt kevésbé bizonyítékok, hisz nem tudjuk, másolásuk egykorú-e, vagy hosszabban tartó divatjuk miatt jóval későbbi?⁵⁸ Egyes darabok bizonyosan közel egykorúak a kínaival.

A budai perzsa csészek nagyobb részén találunk növénydíszítéssel; a legkedveltebbek a leveles-gyümölcsös ág, illetve a hasonló jellegű kínai

⁵⁷ CARSWELL, J.: Kütahya, Tiles and Ceramics. In: Altun, A. – CARSWELL, J. – ÖNEG, G.: Turkish Tiles and Ceramics. Istanbul, 1991. Sadbek Hanim Museum, 49–57.

⁵⁸ A kínai kék-fehér porcelán 16. századi darabjainak stílusát 1600 körül már utánozták: LANE 1957. 89.

„ling-shi” motívum különféleképpen stilizált alakja. Mindkétféle dísz gyakori a csészek belsején alul. A gyümölcsös ág egy vagy két barackkal a kínai halhatatlanság szimbólumaként régóta kedvelt motívum, ami a taoizmus megerősödésével 1522 után vált kedvelt dekorációvá – és egyben jó szerencsét kívánó jelképpé. (A barack mellett a szilva és a gránátalma is ilyen.) E díszekkel a jóminőségű, kemény fehér fajanszokon is találkozunk (18. kép 1), még gyakoribbak a rosszminőségű, színüket veszített példányokon. Utóbbiak között hármat is lelkörülményei szerint (Pince, „b” réteg, 1959; VIII. gödör) még a 16. század utolsó negyede – 17. század első harmada közötti időre is keltezhetünk (a velük együtt előkerült leletek/érmek alapján, bár a feltöltés ideje későbbi, 18. kép 2). A rossz minőségű fajanszoknál ritkább esetekben a festés nem sötét kobaltkék, hanem fekete.

A csészek egy másik csoportjára jellemző dísz az egész külső felületet borító, indásan kanyargó növénydísz, stilizált levelekkel. Általában nagyon hanyag rajzúak, a virágokat sematikusan, vagy csupán egy folttal jelzik (nem ismerhető fel természetes előképtük). Jó minőségű kemény fajansz csészek, az egyik máza kissé irizáló és zöldes árnyalatú, festése élénk kobaltkék, fenekén egyszerű kereszt-alakú jeggyel. A további példányok is kemény fajanszok, egyiken a festés rikító ultramarinkék⁵⁹ (18. kép 4) Ennek peremét vékony barna csíkkal hangsúlyozták. Ugyanilyen megoldású a harmadik, de itt csak az indadísz vonala maradt és a virágokat jelző foltok, a levelek helyett kis kacsok ágaznak ki. A maradék felületek kitöltése is ilyen szeretlen kacsokkal történt. Utóbbi példány lelőhelye alapján (A nyugati várudvar középkori nivója feletti szemétreteg) nem lehet a 17. század első harmadánál későbbi. (18. kép 3)

E jellegzetes csoport előképei is a kínai csészek között találhatóak, sőt Budán is előfordulnak (24. kép). Ezeket összevetve tűnik ki a stíluskülönbség: az eredeti dekorációk változatainak hanyag utánérzése egyszerűsítése, már nem olyan gondos rajzzal. Ugyanakkor a minta eltérése a sematizálás ellenére is még utal arra, hogy különböző mintájú (de azonos díszítés szerkesztésű és azonos korú) kínai csészek jelentették az alapot (egyes esetekben még a perem barna csíkjával is!).

A kínai kék-fehér áru díszítő motívumai között szereplő madáralak ugyancsak utánzásra talált.

Ritkább darabjai mind a jóminőségű fehér fajanszok között találhatók.⁶⁰ (19. kép 1)

A kínai díszítésmód átvételének további példája, amikor követve az eredeti módszert (a fehér szín dominál, a festés egy-egy foltja azt még jobban kiemeli) a csészek oldalán három kerek foltot képezve stilizált virágmotívumot helyeztek el. Szembenézetből ezek közül mindig csak egy látható. Az eredeti kínai gazdagrajzú virágok helyett egyszerűbb megoldásút találunk, máskor már egészen összefolyó sematizált, hanyag sötétkék festést. A csészek közepes minőségű sárgásfehér fajanszból készültek (késsel karcolható anyagúak), csontfehér, vagy romlottabb piszkossárga színűek; a vékony fedőmáz irizál (kis méretűek, magasság: 5 cm; 20. kép 1). Az eredeti kínai motívum talán még a 16. század végéről származik, a palotában az 1600-as évek elején már a szemétre került. (20. kép 2) – A perzsa 17. századi darabokról leolvasható, hogy a másolás során hogyan készültek az idő múlásával mind gyengébb kivitelű példányok.

Kék-piros, fekete-fehér és monokróm csoportok

Az elsőből csak két példány töredéke maradt. A kiegészített esetében a fehér alapon (ami ma már a rossz minőség miatt piszkos sárgás) piros kerek foltok díszítik (ez nem máz, hanem a máz alatti földfesték; belsejében alul kis vörös foltokból képzett rozetta. Pereme alatt kék vonaldísz. E darabok egy nagyon ritka 15. századi kínai csoport késői, 17. századi másolatai (esetleg a 16. század második felére keltezett, máz feletti emailfestéses csészeké), de felvetődhet kütahyai eredetük is. (19. kép 5)

Ugyanígy kis számban találkozunk monokróm, kívül egyszínű piros csészekkel, belsejükben színtelen, vagy elnagyolt kék festésű (19. kép 6).

A 16-17. században egyaránt készültek.

Csak három példány képviseli a monokróm, kívül sötétbarna csészeket, belül csontszínűek, minta nélkül. Kettőnek alján a kikarcolt dísz fehér színe látható. (Nagyon jó minőségű fajansz – összetévesztik a kínaiával.)

Anyagunkban ritka a fekete-fehér díszű, csak két nagyobb csésze és fedő képviseli. A többiektől egészen eltérő jellegű, nagyon finom rajzú darabok; egyik lelőhelye alapján (Pince „b” r. – 4.r.: 1959) talán még a 16. századba sorolható. (19. kép 3)

A monokróm perzsa fajanszok legkitűnőbb készítményei a teljesen fehér csészek – melyeket csak melegebb, csontfehér színük különbözteti meg

⁵⁹ FEHÉRVÁRI G.: Az iszlám művészete. Bp., 1987. 171. szerint az É-iráni „Kubacsi”-kerámia jellemzője az indigókék árnyalat már a 15. sz.-ban. Kérdés, hogy feltételezhetjük-e ezt darabjaiknál?

⁶⁰ HOLL 2005. 75. kép

a kínaitól; vékony faluk áttetsző.⁶¹ A 17. században viszonylag gyakori darabok.⁶² Ugyane műhelyben készültek halványkék festéssel is, de színárnyalatuk és visszafogottabb mintájuk teljesen más jellegű, mint a szokásos perzsa készítményeknél: a csésze fehér hatása a domináló. Vonalas festésű stilizált foltok, vagy egyetlen vékony sáv hanyag kivitele jellemzi ezeket (21. kép).⁶³

III. KÍNAI PORCELÁN

Késő középkor

Már régebben felhívtuk a figyelmet arra, hogy a kínai porcelán ritka darabjai korábban is elkerültek Budára. A részletesebb vizsgálatuk szerint a 14. század második felében Nagy Lajos király udvarába is került: egy nagyméretű váza töredékei kék festésű mintájának stílusa és technológiai jellege szerint az ismert ritka példányok közé tartozott. Hasonló, de valamivel későbbi példány töredéke a polgár város egyik lakójának (főúr, főpap?) tulajdonában lehetett, ez egy nagyméretű, öblös csészéhez tartozhatott, mert belseje is festett.⁶⁴

Két további példány darabja lelőhelye alapján még a 15. századba sorolható (Nagyudvar 6. réteg, érmek 14. század második fele – 1469; Kápolna mellett 5. r., érmek 1390-1494/1545, gazdag 15. századi leletanyaggal). Egy nagyobb csésze és egy lapos tál töredéke, kék festéssel.⁶⁵

Kínai kék-fehér csoportok, 16-17. század

A porcelánok leggazdagabban képviselt csoportja, de zömmel nagyon töredékes állapotban, ami pontosabb besorolásukat is nehezíti. Úgy becsültük, mennyiségük a palotában mintegy háromszorosan lehet a perzsa fajanszokhoz viszonyítva és néhány másalakú darabon kívül valamennyi a kis-méretű kávé-teás csészék használatának divatját bizonyítja. (Csak kivételesen találunk néhány kis-méretű tányért, nagyobb csészét.) Ez ugyanakkor avval is járt, hogy a finomabb készítésű példányok mellett zömmel már másod-, harmadrangú, nyilván olcsóbbak kerültek ide. (Ugyanakkor országos viszonylatban egészen más lehetett arányuk.)

A palota leletanyagának nagyobb részénél a pontosabb meghatározást, korszakokhoz kötést a 16-17. századon belül nehezíti töredékessége (nem ismer-

jük a csészék teljes díszítését, csak kis részleteket), régészeti oldalról pedig a többnyire kevert rétegek (15-17. század együtt) széles időhatára. Másrészt nehézséget jelent a kínai porcelánok díszítésénél a hagyományörző szemlélet – évszázadokon keresztül azonos témák, dekorációs sémák ismétlődése. Európai látásmód számára nehezen érthető, hogy nincsenek egymástól élesen elváló nagyobb stílus-korszakok, mert a régi minta követése, sokszor másolása akár kétszáz évig természetes volt.⁶⁶ Ez nem csak az egyszerűbb növényi díszekre áll, de a természeti képekre is (madarak, négy lábúak, rovarok természetes környezetben), már a 14. századi porcelánokon gyakoriak, de folytatódott a 15-16. században is, a régi festészeti példákat követve. Csak 1600 körül kezd változni ennek stílusa: gazdagabb, naturalisabb (bár sokszor még a régebbit másolják).

Néhány esetben sikerül a leletösszefüggések alapján megközelítő időhatárt adni; más esetben egyes feltűnőbb dekorációs minta divatosságának idejéhez kapcsolni a jobb példányokat. (A sokszínű festésű porcelánok, melyeknél a jellemző színárnyalatok és minták a rövidebb korszakokhoz is jól köthetőek, anyagukban hiányoznak.⁶⁷ – Talán avval magyarázhatjuk, hogy a kék-fehér áru képezte az export túlnyomó részét ez időben az Oszmán birodalom irányába; a színes kerámiát az izniki műhelyek termelése biztosította még a hódolt-ság-kori tartományokba is.) A csészék zöme a provinciális műhelyek igénytelenebb készítménye, egyszerűsített mintákkal.

Az egyik ritkább, finom kidolgozású (vékony falú) és szép, árnyalt festésű csoportba tartoznak azok a csészék, melyek belsejét alul egy sziklán ülő madár díszíti. (Jellemzőnek tarthatjuk, hogy az egyébként a mintát azonos módon másoló tucatárúval szemben itt minden darabon más alakú madarakat találunk, például különböző varjú-félék, kék kövirigó, „remeterigó”, stb. (19. kép 2)

Az egyik példányt lelőhelye miatt (nyugati udvar pincéje, 11,7-12 m ugyanitt izniki fajanszok, érmek 1589-ig) sorolhatjuk a 16. század második felébe. De a továbbiak között is van olyan töre-

⁶¹ LANE 1957. 109–110; kiemeli anyaguk finomságát, a vastag üveges mázukat; egyes esetekben bemélyített díszüket.

⁶² Részletesen HOLL 2005. 124–126.

⁶³ A bemutatott példány az É-i Előudvar ásatásból való, ennek és több kiegészített csésze pontos lelőhelyét nem ismerjük, valamelyik török gödörből származhatnak.

⁶⁴ HOLL 2005. 87. kép.

⁶⁵ HOLL 2005. 89. kép.

⁶⁶ A külföldi kutatás számos példával bizonyította a több császári korszakon keresztül ívelő másolást (néha még az írásos jegy megtevesztő alkalmazásával). L. pl. GARNER 1952. Pl. 42, A-B-C-D. képek tájait, négy egymást követő korszakon át 1426–1521 között. Más szerzők e miatt kérdőjelezzik meg régebbi közlések kormeghatározását; a megkülönböztetést csak némely technológiai jellemző, vagy kisebb eltérés a dekoráció követésénél árulja el.

⁶⁷ HOLL 2005. 101. képen az egyetlen korai. Egy 17. sz. végi csésze már hanyag kivitelű rajzával különbözik; mangánlila csak a kis virágon van.

dék, ami már a 17. század első felében szemétre került (XIX. gödörből). Sajnos nem ismerjük még, hogy az ilyen csészek külső oldalát milyen mustra díszítette, az első példány aljának külső festéséből talán a kedvelt természeti kép (talaj növényzettel, rovarokkal stb.) ábrázolására gondolhatunk. Ez a stílus a 16. század utolsó harmadától kedvelt és a kutatás kiemeli az ekkor készült áruk egy részének finomságát, szépen árnyalt festését.⁶⁸

Ismét csak lelőhelye alapján (nyugati udvar, pince, 10-11 m; érmek e mélységben már 1632-től is) nem tarthatjuk későinek azt a tányért, aminek közepén a „futókutya” lendületes rajza finoman árnyalva látható. Ugyane helyről és mélységből származik egy típusában az átlagos darabjainktól eltérő kis tányér töredéke, külsején alja felé függőleges bordázattal. (22. kép 5)

Bár később is alkalmazott megoldás, de 1575/85 körül kezdett dekorációs séma, módszer, amikor a különféle mintákat függőlegesen elválasztott mezőkben helyezik el. Egy finom., virágkehely formájú – és ezért csipkézett peremű – nagyobb csésze töredékein látható; kívül természeti ábrázolás részlete, belül az alj mintájából itt is az előbb említett madárábrázolás sémájára következtethetünk. Lelelőhelye nem ad pontosabb keltezés a 16-17. századon belül, de finom megoldása alapján a 16-17. század fordulója után nem készülhetett (22. kép 1). (Az ilyen különálló képekre osztott dekorációnál 1600 után a paneleket már hangsúlyozott kereteléssel látták el.)

Egy korábban már közölt tányér ugyancsak az önálló képmezőkre tagolt beosztás példája, a nyugat-európai exportra készülő áru jellegzetes képviselője. Középen folyóparton játszó gyerekek jelenete, a szélén váltakozva madarak és virágok mezői (Átm.: 21 cm. 31. kép).⁶⁹

⁶⁸ GARNER 1952. 35-37. Ugyanekkor találkozunk a tájkép ábrázolás finom megoldásával is; i. m. Pl. C. De természeti elemeket tovább használtak még az átmeneti korszakban is (1620-1332); GARNER 1952. Pl. 65A. Ezért a korábbi keltezésemet is ki kell bővíteni.

A madaras csészek pontos analógiáit nem ismerem, de nagyméretű csészek alján szerepel a „The Wanli Shipwreck” néven ismert malajziai portugál hajóroncs porcelánjai között. (Elnevezésével utaltak arra, hogy e periódus: 1573-1620 közötti árukészletét szállította később exportként. Lásd Internet beszámolóját www.mingwrecks.com alatt. A rakományt 2004-ben hozták felszínre.)

⁶⁹ Előudvar, 74/43. lh.: török gödör. – ZOLNAY L.: Bud-Rég 24. 4. (1977), 108. kép; „Kínai... az 1550-es évekből.” – A Wan-Li korszak paneles mintájának fejlődéséről LION – GOLDSCHMIDT, D.: Ming porcelains in the Santos Palace Collection, Lisbon. In: Transactions of the Oriental C.S. 1984-1985. 79-ff. – Beosztása alapján az előbbi csésze és a tányér az első fázis: 1575/90 közé keltezhető.

Érdekes módon a perzsa fajanszoknál olyannyira kedvelt kínai motívumok: gyümölcsös ág, „ling-shi” jelkép – a barack és szilva a hosszú élet, a „szent gomba” szerencse jel – anyagunkban viszonylag ritkán képviselt. Egy töredékes lelőhelye alapján (Pince, „b” réteg – 4. r. 1959. 1532-1551 közötti érmek; 16. század második fele izniki fajanszok) sorolható a 16. századba. Tulajdonosa számára értékes lehetett, mert a törés mellett 4 ponton is kis lyukakat fúrtak (nem a teljes vastagságon keresztül), hogy az akkor még csak megrepedt csészét megerősítsék (23. kép). Ilyen javítással néhány további példányon is talákoztunk – általában a finomabb, értékesebb daraboknál. – A „gomba” motívumnak inkább sematizált változásait, végül pusztá dekorációként használt díszét találjuk gyakrabban.⁷⁰

A madármotívumos csészek között találkozunk a három kócsag vagy három daru képével is, ezek a ritkább, nagyobb csészek fenekén láthatóak. Ezek is jelképek (a „halhatatlanok” hírnöke és kísérője) és így ugyancsak jókívánságot jelentenek a tulajdonos számára. (Más kérdés, hogy a különböző motívumok közül melyeket értették még a törököknél?)

A perzsa kerámiáknál jellegzetes csoportot képviselő növényindás dísz előképeinek jó példái vannak. Lényegében a teljes külső felületen körülhaladó „S” vonalából ágaznak ki a kisebb indák és levelek, utóbbiakat már tekeredő kacsok jelzik, az egy-egy elhelyezett virág is sematikus rajzú. Halványkék árnyalással töltik ki (ami igyekszik a kontúr rajzon belül maradni). Belül csak a csésze alján van egy-egy virág. Egyik példánynak peremét vékony barna csíkkal hangsúlyozták.⁷¹ – Egy töredékes példány lelőhelye szerint (nyugati udvar, pince 10-11 m, 3. r.) a 17. század közepénél nem lehet későbbi. – Az ilyen csészek szerintünk azoknak a nagy csészeknek kis változatai – utódai, amelyekből az isztambuli Szeráj gyűjteményéből közöltek Chia Ching jeggyel (1522-1566).⁷²

A budai leletek közül említésre méltóak az ugyancsak ritkább, de jellegzetes csoportot képviselő monokróm (kívül egyszínű, világos almazöld vagy kávébarna mázú) csészek. Jellemzőjük a belül-alul elhelyezett miniatűr tájkép. Ez a kínai festészet hagyományait követve még az ilyen redukált formájában is mindig visszaadja a három síkban

⁷⁰ Részletesen HOLL 2005; l. még 92. és 94. képen

⁷¹ GARNER 1952. 42, 70; szerinte a barna csík jelzi, hogy a csésze, tál nem régebbi a 17. sz.-nál, annak ellenére, hogy mintájukkal a korábbi stílust (1522/66 korszaka), sőt a jegyet is utánozták.

⁷² ZIMMERMANN Taf. 42-43. (Átmérő: 37-38 cm) Ezek még gondos rajzúak. Egyiken az indákat levelek kísérik, a másiknál kacsok, ami ilyen indás díszeknél már a 14. századtól kezdve folyamatosan kedvelt.

elhelyezett fő motívumot: előtérben 2-3 fa, háttérben halványan árnyalt hegyek, középen a folyó. (A kínai tájkép neve ugyanis „hegy-víz kép”, mert e nélkül nem képzelhető el.)⁷³ Eltérő változataik ellenére e sémához mindig ragaszkodnak,⁷⁴ jellemzőjük még a finom, vékonyfalú kidolgozás. (24. kép) – Már a 17. század készítményei, de a finomabb kivitelüket még a század első felébe helyeznénk. (A perem bel-sejének szegélydísze később pontatlanabb rajzú.)

A monokróm csészek sorában találkozunk ritkábban olyannal, ahol a belső alj kék festése virágokkal teli kosarat ábrázol (kívül kávébarna, a perem fehér). Hanyagabb rajza alapján 17. századi: ezek a legkisebbek. – Ugyanakkor viszont a legnagyobb típusnál (talp átm.: 4,3 cm, a tájképeseknél 3,6 cm) a kívül barnamázazás csésze belsején szép rajzú, nagyobb virág, bimbós-leves ágak bokra látható (krizantém: 24. kép).

A monokróm csoportok kívül kék vagy piros, egyszínű, minta nélküli darabjaira csak egy-egy kis töredék utal; ugyanígy aránylag ritka volt itt a tiszta fehér (áttetsző falú), egy esetben belül máz alatt benyomott dísz (16. század második fele?). Divatjuk a 15. századtól folyamatos volt, így keltezésük is kétséges.

IV. A PERZSA FAJANSZ ÉS A KÍNAI PORCELÁN ELTERJEDTSÉGE

A budai palota mellett a polgárváros területén, sőt kisebb mértékben a külvárosokban is a hódoltság-kori leletek kíséretében a perzsa fajansz és a kínai porcelán megtalálható. Nagyobb részt ezek típusai megegyeznek az ottanival, de egészen eltérő mintájúak is előfordulnak.⁷⁵ Sajnos az esetek többségében a lelőhely nem ad választ kronológiai kérdésekre, mindkét fajta kerámia együtt kerül elő a hódoltság-kor egyéb 16-17. századi leleteivel. Talán az új ásatások feldolgozása során sikerül jobban keltezhető együtteseket elkülöníteni és arra is kapunk feleletet, hogy a városi háztartásokban ezek

aránya hogyan viszonyult a mindennapos háztartási, asztali edényekhez. Fontos feladata lehet még a kutatásnak annak vizsgálata is, hogy közvetlenül a hódoltság előtt a 16. század első évtizedeiben került-e kínai kerámia Budára? (Ahogy kütahyai és izniki fajansz esetében ezt már bizonyíthattuk.)

A város északi szakaszán, leletmentés során⁷⁶ a puha fajanszok egy ritka típusának darabjait találták. Sárgásfehér puha anyagú csésze oldalán a máz alatt piros földfestékkel készített nagy kerek folt látható, belsejének alján pedig kék közepű és piros szirmokkal képzett stilizált rozetta. A peremet és a belső aljat vékony kék vonal határolja (25. kép 1). Kivételesen a fenéken a mesterjegy is piros! E típusról már a palotai két példány során megállapíthattuk, hogy egy nagyon ritka kínai megoldás utánzása.⁷⁷ A díszítésből szembenézetből csak egy látszik. – A Tárnok u. 11. épület kútjából⁷⁸ a 16. század elejének és második felének izniki kerámiáin kívül két kínai csésze peremtöredéke is előkerült. Egyiken a palotából ismert rácsos minta. A továbbiak kissé romlott anyagú perzsa csészek töredékei (26. kép 3-4). Utóbbiak élénk kobaltkék festése a keleti művészet kedvelt számárhátíves mezőkben stilizált növényi dísz, illetve az előbbi kínai rácsszegély hanyag másolata. (Jellemző, hogy e perzsa csésze vastagabb – 3 mm –, mint kínai előképe – 1,5-2 mm.)

A domonkos kolostorhoz tartozó, városfalon kívüli épületénél⁷⁹ a korábban közölt kínai madaras töredéken kívül a romlott sárgás anyagú perzsa fajanszokból csészek és tányér töredékei vannak; a nagyobb kihajló szájú csészén és a tányéron két tónusban szürke festéssel. (A csésze ívsoros mintája rokon a perzsa 17. századi tányérokéval. 27. kép) A domonkos kolostor ásatásából előkerült változa-

⁷³ A kínai művészet, festészet jellegéről, szimbolikájáról, európai szemmel nehezen érthető hagyományörző szemléletéről MIKLÓS P.: A sárkány szeme. Bevezetés a kínai piktúra ikonográfiájába. Bp., 1973. – Már a korai időkben készültek a művészek – iparosok számára jól használható mintakönyvek; a motívumok így évszázadokig másolhatók. HOLL 2005. 91. kép. – MEDLEY, M.: Sources of decoration in Chinese porcelain. In: Chinese painting and the decorative style. Colloquies on Art and archaeology in Asia, No. 5. London, 1975., 58–73; hangsúlyozza: a botanikai és orvosi kézikönyvek (14-15. sz.) illusztrációit is használhatták a kerámia dekorátorok a virágok, növények stb. mintájaként századokon keresztül.

⁷⁴ Ezek a miniaturizált tájképek felfogásukban közelebb állanak a régi korok – 13. sz. m. f.–14. sz. – festészetéhez, mint saját koruk zsúfolt kompozícióihoz.

⁷⁵ Néhány jellegzetes darab: HOLL 2005. 90. kép 6; 91. kép 4; 98. kép 4; 105–106.kép.

⁷⁶ Táncsics M. u. 7. két városfal közötti feltöltés kevert korú rétege; izniki kék-fehér tál, kínai újkori töredék. H. Gyűrky K. ásatása. – ltsz. 96.51.1. a-b.

⁷⁷ HOLL 2005. 127.

⁷⁸ ZOLNAY L.: Kutatások a Tárnok u. 9–13. telken. BudRég 23. (1973), p. 245–254; csak a 16. sz. közepi izniki kancsót említi. A kútból – D munkahely, 3–5 m – az izniki kerámiák az 1530–1540 – 16. sz. m. fele korszakait mutatják; a kínai töredékek a 17. sz. elejét, a perzsa a 17. sz. e. felét. – A 32 db érem a 16. sz. elejétől 1623-ig képviselt (a török akcsék nincsenek meghatározva). A korai izniki – kütahyai töredék: HOLL 2005. 70. kép.

⁷⁹ GERŐ Gy. Jelentések: BudRég 21. (1964), p. 317–318. Itt 15. sz.-i itáliai majolikán kívül a leletek zöme hódoltság-kori volt.

Gerő említi az 1602.évi ostrom pusztítását a külső épülettel kapcsolatban. GYÜRKY, K.: Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda. Bp., 1981., 57–63; X. tábla 1. metszetrajz – utal a kolostor K-i szárnyából egykor kivezető lépcsőre és ajtóra, melyet a török-korban falaztak be, az itteni új török városfal építésével kapcsolatba a 16. sz. végén. – A korai ostromot követve hordták ki a szemetet?

tos perzsa és kínai kerámiát korábbi munkámban már tárgyaltam. A már feldolgozott újabb ásatások közül a déli városrész egyik török kori pincéjének vegyes (13-17. századi) betöltésében kisebb mennyiségben került elő távolkeleti csészékből is.⁸⁰

A perzsa anyagot egy rikító kék festésű töredék képviseli, tömött mintája a kerekedő indás-kacsos rajza rokonságban áll az előzőkben már tárgyalt csoporttal (28. kép 1). Hasonló élénk, indigókék színű és vastag rajzú töredék az egrri 17. századi töredékek közt is található. A további négy perzsa példányból kettő a hasas testű, szűknyakú kis edényekhez tartozik (egyik festés nélkül, mint a palotában is, pl. a nyugati udvar pincéjében a 17. század első feléből). A harmadik egy festés nélküli csontfehér, áttetsző falú csészéből maradt (lásd ezekre a palotai monokróm csoportoknál leírtakat).

A kínai porcelánokat 7 példány töredéke képezi. Egyik festetlen hófehér csésze pereme. A többi a kék-fehér áru képviselője; ezeknél hangsúlyoznunk kell, hogy valamennyi finom kidolgozású, közülük négy csésze az ún. virágkehely formájú. Ezekre jellemző a kissé csipkézett perem, vékony fal és a finoman árnyalt festés. Külsejükön természeti kép: egyiken a perem alatt úszó kacsákkal (belül pedig a többször említett kétbarackos ág ismert jelképe ismétlődik, 28. kép 5). A másodikon felül hegyekkel, alatta valamilyen növényi dísszel (28. kép 4). Két továbbiából ugyancsak valamilyen természeti képre következtethetünk peremük alapján (28. kép 4). – Az ötödik csésze eltérő stílust képvisel. Kívül-belül egyaránt festett, de a mintákat függőleges – vonallal elválasztott – mezőkbe helyezték. Sajnos a töredékek keveset árulnak el a mintából, csak az kivehető, hogy nagyon sűrűn töltik ki a mezőket és két részlet is őzek (?) fejére, pontokkal borított testre utal (28. kép 2). A belső dísz is ilyen paneles beosztású, de itt levegősen elhelyezett leveles ágak-virágok voltak. – A most felsorolt darabok stílusukra jól meghatározható: a 16. század második felének-végének készítményei. E korról írva Garner kiemeli, hogy bár ekkor már nagyarányú exporttevékenység jellemezte Kínát, mégis ezek között nemcsak gyengébb tucatáru szerepelt, de egészen kiváló minőségű is.⁸¹ A zónás beosztású csészét is erre a korszakra tehetjük, közelebről 1575/85 körüli időre.⁸² – A hatodik darab egy nagyobb csésze töredéke, kívül-belül festett volt, de csak az alsó szegélydísz maradt meg.

Belsején a magyarországi kínai porcelánoknál ritkán látható díszítés: a fedőmáz alatti bekarcolt pikkelymustra (28. kép 3). (Ez az „an-hua” avagy rejtett dísz, régtől kedvelt kínai technika; csak fény felé fordítva tűnik elő, már a 11-12. században is használták.)

Bár a lelőhely régészei adatai nem jelentenek ehhez jó támpontot, a magunk részéről úgy véljük, a keleti importáru itt csak a 16. századot és a 17. század elejét képviseli, tehát azt a kort, ami alatt a kínai porcelánok minőségileg jobb-ritkább termékei gyakoriak a palota területén is.

A Víziváros egyik török kori házának leletei mutatják, hogy az itt lévő, szerényebb tulajdonviszonyokat jelentő háztartásokban is számolnunk kell néhány keleti import kerámiával.⁸³ A hat darab között kettő kívül halványzöldmáz, belül kék tájképfestésű kínai csésze (29. kép 1), a harmadik kívül csokoládébarna mázas töredék. A perzsa csészéket egy jó minőségű, kemény fajanszból készült példány képviseli; kívül pereme alatt vékony számárhátíves vonal fut körbe, alján vastagabb, kétféle kék árnyalattal festett ívsor díszíti, belül alul álló madár alakja (29. kép 2). Ennek stílusa elég jól követi az ilyen témájú kínai darabokat; de külsején az alsó minta és a peremet kísérő íves vonal is kínai hatás. A csésze fenekén elmosódott, bonyolultabb rajzú jegy van. A csésze tűzben megégett, felülete rücskössé vált. Két további perzsa töredék a palotai anyagnál leírt, áttetsző fehér monokróm csoportnak a halvány-elmosódott kékkel festett változataihoz tartozik a 17. századból. Ezek tűzben megégett kis töredékek. Véleményem szerint épségben csak az előző perzsa csésze élte meg azt a 17. század végi ostromot, amelyben a ház elpusztult; a többiből addigra már csak töredékek maradtak a ház régebbi szeméjtéből.

A Víziváros déli részén került elő⁸⁴ egy kis perzsa csésze; a csontfehér, kitűnő minőségű kemény fajansz külsején halványkék stilizált növénydísszel, lendületes rajzzal (M: 4,2 cm; 30. kép 1). Ugyaninnen való egy kínai csésze töredéke a jólismert növényindás motívummal (de festése jóval hanyagabb, mint a jobb palotai darabokon; 30. kép 2). Mindkettő a 17. század első felére tehető.

Baja

A vidéken számos hódoltságkori helyen előforduló anyagból figyelmet érdemel az alábbi lelet-

⁸⁰ TÓTH A.: Török kori leletegyüttes a budavári Királyi Palota előterében. In: GERELYES-KOVÁCS 2002. 261-268. – Az itteni import áru nagyobb részét az izniki fajanszok alkotják, ezekből legalább kétszer annyi lehetett, mint a többiből.

⁸¹ GARNER 1952. 36.

⁸² Lásd a 69. j. irodalmát.

⁸³ SABJÁN T. – VÉGH A.: Török kori lakóház és kályhák maradványai a budai Vízivárosból. In: GERELYES-KOVÁCS 2002. 269-288; 4. ábra 3. U. itt került elő több török pipa és színes üvegkarperrec. A gyorskocsi utcai ház lakója az ásató szerint az itteni délszlávokhoz (rácok?) tartozott. (A csészék: 99.47.13 – 18. ltsz.)

⁸⁴ Hunyadi J. út 13. előtt, csatornázásnál, 1960. VII. – Gyürky K. és Nagy L. megfigyelése.

együttes; kis példányszáma ellenére jellegzetes példa a Közép- és Távkelet műhelyeiből származó importanyag használatára. Baja városának közepén egy 17. századi szemétgödörben találtam,⁸⁵ a nyolc perzsa és három kínai csésze többsége majdnem teljes megmaradt (4 db csak töredékben). Valószínűsíthető, hogy zömüket egyidőben használták és nem egy hosszabb idő során felhalmozódott szemét maradványai – tehát egy háztartásból származtak.

A perzsa fajanszok széles skálája képviselt: a rossz minőségű, sárgára színeződött példányok külsején stilizált leveles-virágos kék festés van (32. kép 1; 3. sz. jegy.); a valamivel jobb minőségű példány hasonló stílusban festett (32. kép 2). Egy további, kissé romlott csészén a Budáról ismert, kis kerek foltként rajzolt virágdísz szerepel (fenekének jegye hasonló jellegű, mint több budaié).

Egyetlen példány képviseli a budai anyagban gyakori élénk-kék (indigókék festésű – a jóminőségű kobaltra jellemző) díszű növény-virág-indás motívum perzsa átfogalmazását. A jóminőségű fajansz fedőmáza alatt kívül kékes, belül zöldesfehér árnyalatú, belül alján a kedvelt stilizált motívummal (32. kép 4). Fenekén elmosódott kék jegy (talán a négyzetes alakú). A csésze peremét vékony sötétbarna csík fedi (ahogy a budai 17. század első harmadában már szemétkerült daraboknál is, utalva kínai előzményükre).

Egy további, jellegzetes 17. századi perzsa csoportot több példány képvisel. Ezek a monokróm, tiszta fehér színű csoport darabjait készítő műhelyből származnak, de festett dísz is kaptak. Ez mint Budán, itt is más stílusú, mint a szokásos kék-fehér perzsa daraboknál: inkább a csésze csontfehér színe dominál, amit a halványkék, elszórtan alkalmazott rajzos motívumok még jobban kiemelnek. A csoport összetartozását bizonyítja az azonos, jó minőségű és áttetsző falu fajansz, csontfehér szín és az általános csészeformáktól eltérő félgömb alakú test, valamint a nagyon kis talp (átm.: 2,6-3,2 cm). Az egyik példány oldalán körbe foglalt halvány rajzú stilizált növénydísz látható, két további darabon széles kék sáv elmosódott belső rajzzal, illetve szegletes vonalakkal (32. kép 5-6). Utóbbi darab az alja felé is vonalas festést kapott és fenekén elmosódott jegy látható. Ezek is valamilyen ritkább kínai dekorációk hatására készültek.

⁸⁵ Baja, Ferenciek tere, szemétködör; csatornázási munkák során. (1951. IX. 3. Holl I.) – Baja, Türr I. 54.3.5–16 ltsz. – A gödör teljes anyagának feldolgozását Kovács Gy. készíti; a perzsa és kínai csészéket részletesen az ActaArchHung készülő cikkben tárgyalom. (A gödörben előkerült 17. sz. elejei kályhaorom a Gyulai Múzeum Katalógusában közölve; néhány csésze színes képe: HOLL 2005. Tf. VII–VIII.)

A kínai porcelánokból két töredék a 17. század első felében a budai anyagból jól ismert kékfestésű, indás-virágos motívumot mutatja: egyik finomabb rajzú, másik elnagyoltabb. A harmadik csésze kívül kávébarna, belül a gyakori egyszerű megoldású tájképpel. (33. kép) – Úgy vélem, az utóbbit sem lehet a 17. század közepénél későbbre tenni; később ugyanis a halványkék-sötétebb kék színű festést felváltotta a nagyon jó minőségű, tüzes kobaltkék (angol „purplish blue” árnyalat), amit korjelzőnek tartanak.⁸⁶

Eger, vár

Az 1596-ban török kézre került vár leletanyaga jó alapot ad a bizonyíthatóan 17. századi import anyag megismeréséhez.⁸⁷

A perzsa fajansz sokfélesége képviselt, zömmel a más helyekről ismert stílusú és technológiájú darabok. A jobb minőségű kemény fajanszcsészék közt az indás-virágos motívummal élénk ultramarinkék festésűek változatai; egyiknél kékesfekete levelek foltjával, a másikkal durvább vastag vonalakkal (és szétfolyó, feloldódott festéssel; 34. kép 1-2). Utóbbi esetében a peremen vékony barna csík (ami Kínában a 17. század második negyedétől kezdve használt) látható. Ugyanígy sárgásfehér kemény fajanszból és ilyen kék színárnyalattal festve további – de már másféle, rajzos mintájú – csésze is van. Ennek, és egy következő alján pedig rácsalakú bélyeg (34. kép 3-4). Ugyanez a bélyeg Budán egy leveles-ágas mintájú sötétkékekkel festett csészén található.

A Budán gyakori nagyon rossz minőségű, puha anyagú, sárgára elszíneződött csészék itt ritkák; példányuk a széprajzú stilizált kínai jelképpel az alján és fenekén jeggyel – esetleg a 16. század végén és a 17. század elején voltak gyakoribbak? (34. kép 5) – Kemény, de romlott színű fajanszból egy ritkább edényforma mutatható ki: gömbölyödő testű, befelé szűkülő nyakkal, az irizáló máz alatt sötétkékek festéssel.

A monokróm, egyszínű csészék között halványkék és élénk kék színűek, máz alatti bekarcolt mintákkal szerepelnek, egy harmadik minta nélkül foltos levendulakék színű (35. kép 1-2). Egy negyedik, az előzőkkel egyező méretű kis csésze (M: 4 cm körül) kívül barnásvörös színű (nem angóbbal

⁸⁶ Lásd pl. JENYNS 1951. 22: „... a blend of indigo and violetblue...” szín, mint korjelző Shun Chih (1644–61) korszak tájain és később.

⁸⁷ Sajnos Kozák K. korai halála miatt a leletanyag részletes kiértékelése, a hódoltság korszakának esetleg lehetséges időrendi tagolása (az ásatási megfigyelések támpontjai) még várat magára. Rövid áttekintésünk csak ízelítő összehasonlítás; részben Pataki V. 1925–38. évi ásatásából és Kozák K. 1957–60. évi feltárásaiból. (A töredékek a gótikus épület, a Tömlőcbástya és a Földbástya kutatásánál kerültek elő.)

készített) mázából kivésett függőleges csíkozást mutat (átm.: kb. 10 cm; 35. kép 3). Már a budai anyag korábbi bemutatása során jeleztük, hogy a perzsa monokróm áru sorában különböző karcolt díszek vannak. A mostani kék, illetve vöröses színű csészék mintájának analógiája Lane egyik darabján⁸⁸ a 17. század végére („vagy később”) keltezve; de ott az alapszín szürkészöld, függőleges fehér csíkokkal. – Mind a négy egri darab nagyon jó minőségű kemény fajansz (a halványkékek áttetsző falúak, v: 2-3 mm); belül csontfehér, irizáló felületű.

A csontfehér monokróm csoportnak szép példái a húszas évek régi ásatásából származnak: egyik függőleges hornyolásokkal, a másik már a korábban említett halványkék festéssel. Mindkettő áttetsző falú, a fedőmáz kissé irizál és a talp felé vastagodó (M: 5 cm). Az újabb ásatásból festetlen, bekarcolt mintával, valamint halványkék festéssel⁸⁹ több példány töredéke került elő, egy részükön a halványkék növénydísz vörösbarna pettyekkel színesítették (36. kép). Utóbbiakat későbbinek vélem, talán már a 17. század közepe után (?), a korábbi szándékoltan egyszerű stílust felváltó új modorban. – (Egy monokróm, kívül vörös csésze a régi feltárásból: Holl 2005. 108. kép 2.)

A kínai porcelán típusai részben megegyeznek a Budáról ismert darabokkal, így például a különböző egyszerű, a perem alatt elhelyezett szegélydíszítésekkel. Az indás- virágdíszes csoport többféle darabjai közül az első nagyon finom, részletező rajzú, halványkék festésű töredék talán még 1600 körüli lehet, alja felett a kínai hullámmotívum árnyalt rajzával (37. kép 1). Két további példány töredékén már hanyagabb rajzzal találkozunk, ezek a század első harmada körüliek lehetnek

(37. kép 2-3). Egy negyedik példány feltűnően más megoldású: csupán vékony halványkék vonalakkal adja vissza ezt a mintát (38. kép 1).

Égészen eltérő stílusú, elnagyolt rajzú egy csésze töredéke, függőlegesen állított virágokkal; peremének szeldíszítését durván húzott ferde vonalakkal rontották (37. kép 6).

A finomabb kidolgozású darabok közé sorolható egy sokszögletes oldalú csésze, a szögleteket követő, vonalakkal elhatárolt mezőkben valamilyen rajzos képpel (37. kép 5).

Égészen új dekorációt mutat egy fehér csésze pereme alatt elhelyezett rajzos ki virág; egy másik monokróm fehér porcelán csésze – ugyanilyen áttetsző fallal – folytatja még ekkor is a festetlen fehér porcelán ősi divatját, egy csontsárga színű töredéken máz alatti bekarcolt hullámos vonalrajz van (38. kép 3-4).

A monokróm, kívül egyszínű – halványzöld vagy kávébarna – csészék, belül aljukon a kis tájképpel itt is előkerültek. A négy különböző példány töredékeiből három világos olivzöld, egy kávébarna; a tájkép részletek halványkék árnyalatokkal, más-más részlet megoldásokkal jelentkeznek (39. kép).

Az egri anyag legkésőbbi példányai közé tartozik egy nagyobb méretű mély csésze (V: 4 mm, alj: 7 mm; átm. kb.: 15 cm). Külső felületén a század második felére jellemző szép élénk kobaltkék festésű, az egész felületet kitöltő stilizált növénydísz íves mezőkbe helyezve sorakozik; belül csak alja és a perem széle díszített (40. kép). A 17. század utolsó negyedébe tartozhat.

A perzsa és a kínai kerámia előfordulásával a hódoltság korának területén – elsősorban jelentékenyebb várakban és városokban mindenütt számíthatunk, de mint az eddig előkerültek mutatják, (például Székesfehérvár)⁹⁰ nagyon eltérő mennyiségben. Dolgozatunkkal ezek meghatározásához is szeretnénk a kutatást hozzásegíteni.

⁸⁸ LANE 1957. Pl. 99 B. 110. Leírása szerint ilyen kék színnel is van; a technikát Kirman műhelyéből vehette át az ismeretlen műhely. – Véleményem szerint e perzsa nagy csészék (átm.: 21 cm) dekorációjára a régi kínai nagy szeladoncsészék hatottak (átm.: 22-35 cm), külsejükön a bevészt dísz virágkelyhet utánoz („lotus-bowls”) 13-14. sz.-ban. E nagyrabecsu szeladonok ismerete-hatása később is feltételezhető. (Két példányuk KRAHL, R.: Longquan celadon of the Yuan and Ming Dynasties in the Topkapi Saray Museum. In: Transactions of the O.C.S. 1984-1985. 43-44, pl. 3-4.) – A perzsa darabok a dekorációt már geometrikussá változva mutatják – ráadásul több színű (zöld, kék, vörös) megoldással. Töredékeink a keltezés miatt fontosak: a kisebb csészék már a 17. sz.-ban elterjedtek.

⁸⁹ Két kiegészített csésze képe FODOR L. – KOZÁK K.: Lelet-együttések a románkori székesegyház környékéről. EMÉ 8-9. (1970-71. [1972]), p. 147-149; 15. kép alsó sor. Két másik példány, halványkék festéssel illetve festetlen: Kozák K.: Az egri vár feltárása II. (1957-63). EMÉ 2. (1964), p. 223, Tömlöcbástya feltárásánál, 56. kép (jobb és baloldali, M: 4,9 cm). – U. e. kép középső: egy élénkkék növénydíszes festésű csésze; leírása szerint fenekén mesterjegy, belül alján két levél, perzsának meghatározva.

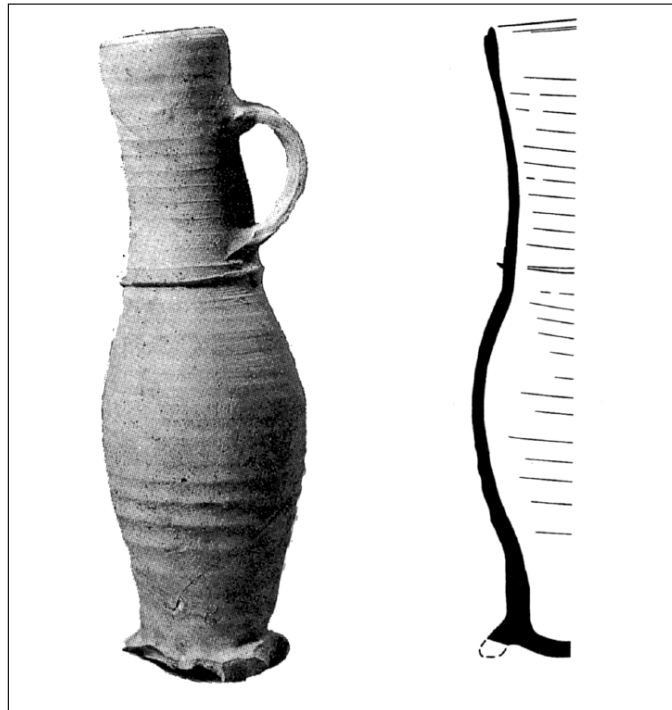
⁹⁰ HOLL 2005. 107. kép; Siklósi Gy. ásatása. – Néhány töredék Esztergom várából az 1934/38. évi műemléki kutatásnál került elő. – Újabbban a horvátországi Rakolca vár (Ruzica) ásatásából öt töredéket közöltek, tévesen kínai porcelánnak meghatározva.

RADIC, M. – BOJČIĆ, Z.: Srednjovjekovni Grad Ruzica. (The medieval burg Ruzica). Osijek, 2004. Kat. Nr. 434-437. Talán az utolsó egy fehér kínai csésze töredéke, a többi a kék-fehér perzsa darabok jellegét mutatja, az első fenekén jeggyel. A hódoltságon kívülre csak kivételesen kerültek; egy példány Szendrő várából – TOMKA G.: Borsodi végvárak kerámialeleteinek török kapcsolatai. In: GERELYES-KOVÁCS 2002. 299-300., 1. ábra 2.

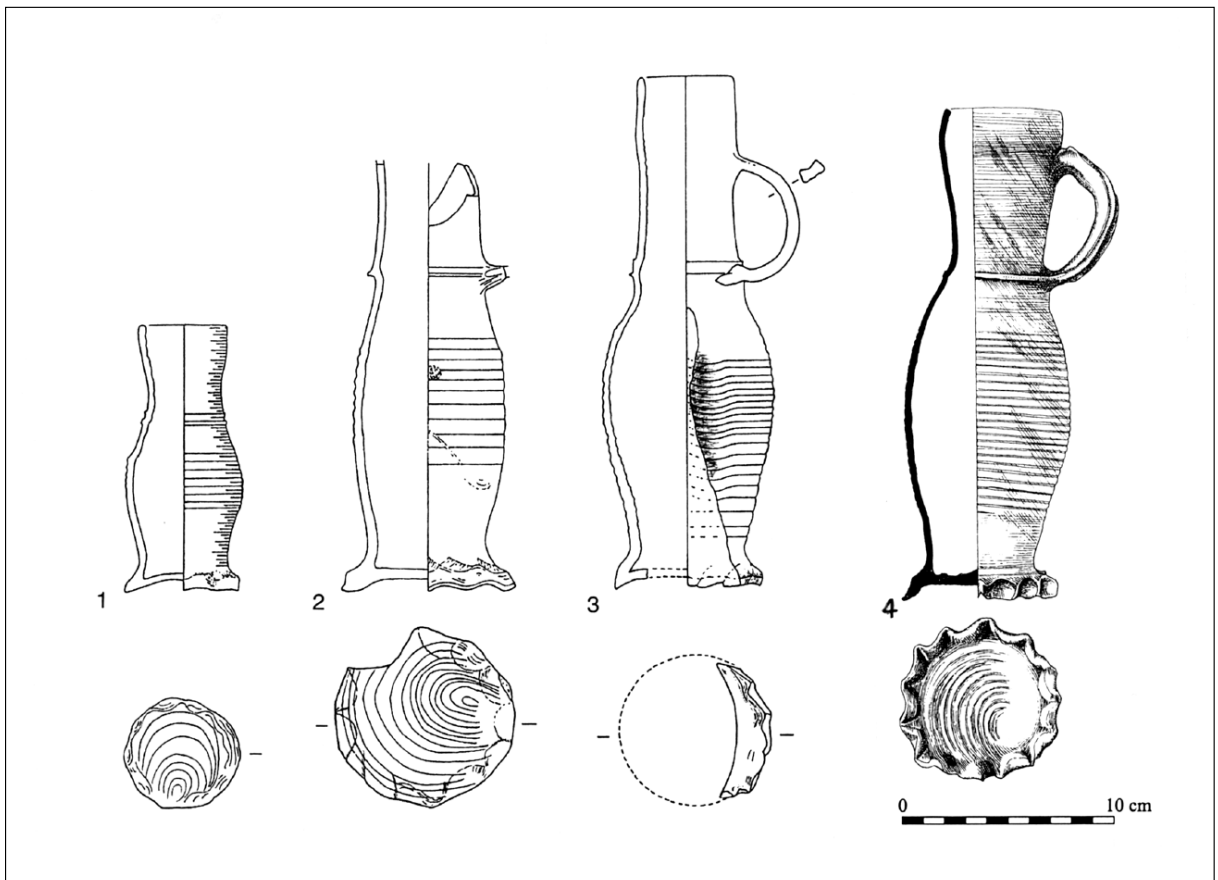
Fotók: Kádas Tibor (MTA Régészeti Intézete), Bakos Margit (Budapesti Történelmi Múzeum). Rajz és számítógépes kép: Ősi Sándor, Réti Zsolt (MTA Régészeti Intézete). Térkép HOLL 1990; Nawrol ski 1989; STEPHAN-GAIMSTER 2002 alapján: Ősi S.

IRODALOMJEGYZÉK

- FASSBINDER 1997 FASSBINDER, F.: Die edlen und weiterübten Gefäß. Arbeits u. Forschungsberichte zur Sachsischen Bodendenkmalpflege 39. (1997), p. 67-77.
- GAIMSTER 2001 GAIMSTER, D.: Life and lifestyle in the Baltic Castle. *Castella Maris Baltici* 5. (2001), p. 51-66.
- GARNER 1952 GARNER, H.: *Oriental Blue and White*. London, 1952.
- GERELYES-KOVÁCS 2002 A hódoltság régészeti kutatása. Szerk. Gerelyes I. – Kovács Gy. Bp., 2002.
- GEREVICH 1966 GEREVICH L.: *A budai vár feltárása*. Bp., 1966.
- HOLL 2005 HOLL, I.: Fundkomplexen des 15.-17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda. In: *VAH* 17. Bp., 2005.
- HORSCHIK 1971 HORSCHIK, J.: Beiträge zur Herkunftsfrage einer gotischen Steinzeug-Gruppe. *Keramos* 53-54. (1971), p. 11-33.
- HORSCHIK 1978 HORSCHIK, J.: *Steinzeug 15-19. Jh. Dresden*, 1978.
- JENYNS 1951 JENYNS, S.: *Later Chinese Porcelain*. London, 1951.
- LANE 1957 LANE, A.: *Later Islamic Pottery*. London, 1957.
- MECHELK 1970 MECHELK, H.W.: *Stadtkernforschung in Dresden*. Berlin, 1970.
- NAWROLSKI 1987 NAWROLSKI, T.: *Poznosredniowieczne dzbany... (Spätmittelalterliche Steinzeugkrüge aus dem Gebiet Polens mit Vorstellungen von Gesichtern)*. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 35. (1987), p. 673-683.
- NAWROLSKI 1989 NAWROLSKI, T.: *Sredniowieczne naczyna ... (Mittelalterliche Steinzeuggefäße vom Dreihäusentyp aus dem Gebiet von Polen)*. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 37. (1989), p. 497-512.
- STEPHAN-GAIMSTER 2002 STEPHAN, H. G. – GAIMSTER, D.: Die "Falke-Gruppe". Das reich verzierte Lausitzer Steinzeug der Gotik und sein archäologisch-historischer Umfeld. *ZAM* 30. (2002), p. 107-163.

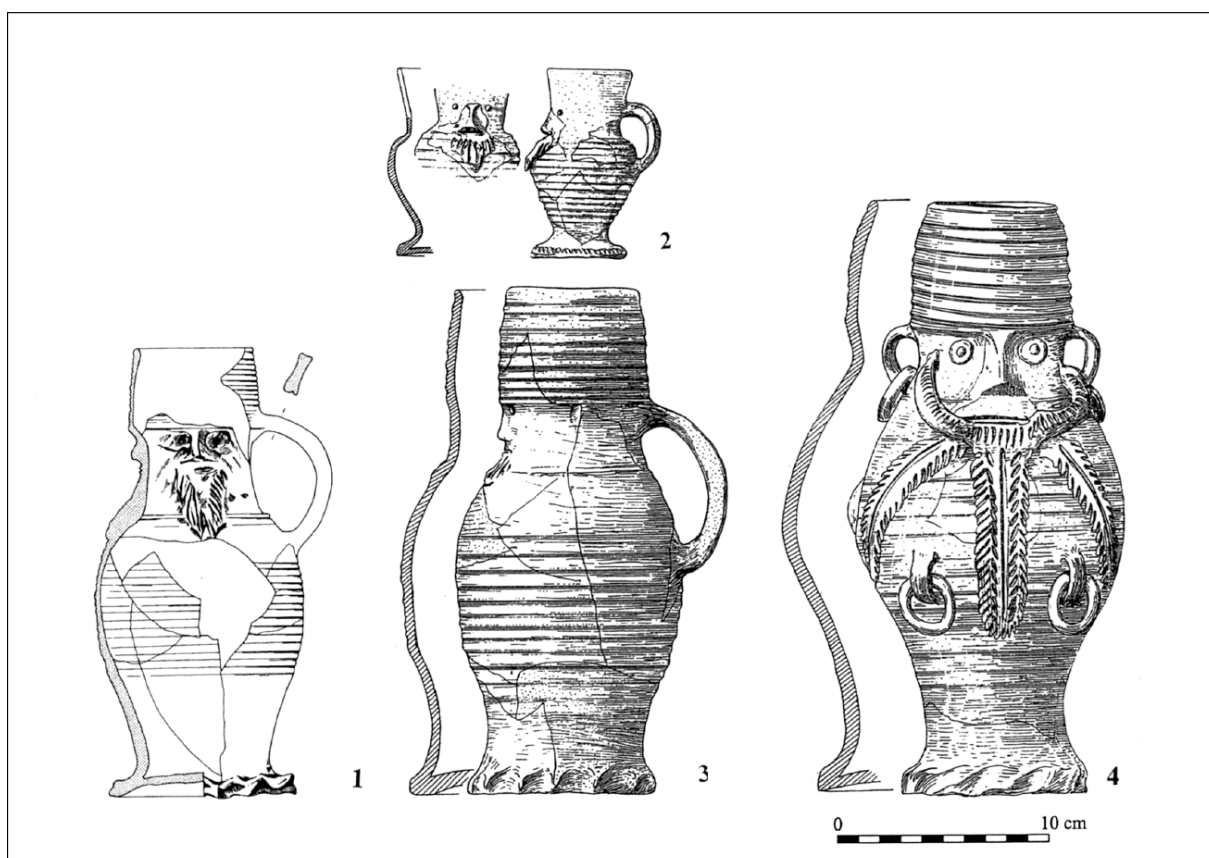
1. kép. Siegburgi Jacoba-kanna, 1425-ben elrejtett éremlelettel, Hollandia (SARFATIJ útán). M: 27 cm. Hasonló van már 1371-ből.

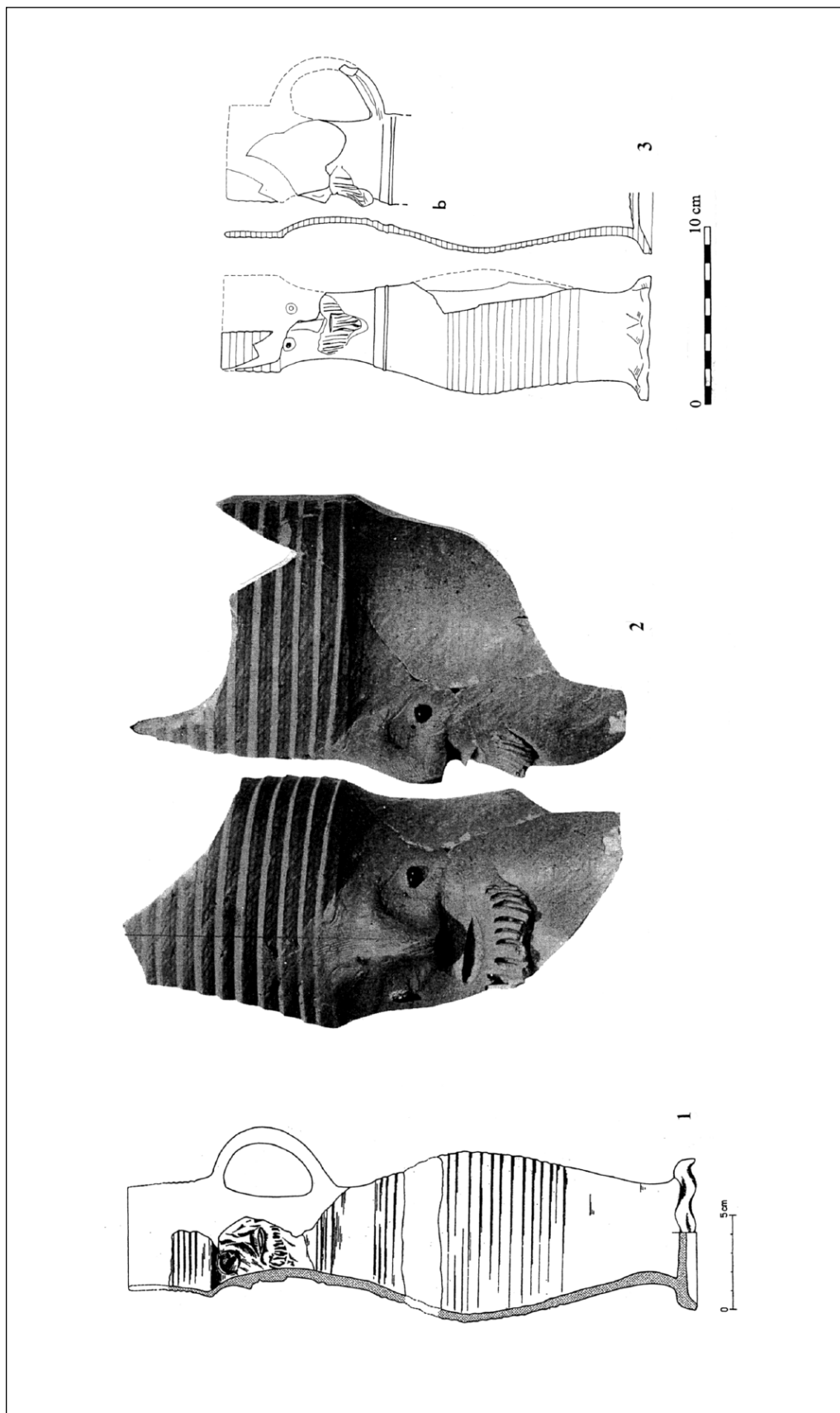
2. kép. Waldenburi kőcserép pohár és korsók, 15. sz. eleje; 1-3: Chemnitz (FASSBINDER útán); 4: Drezda, 15. sz. első fele (MECHELK útán)

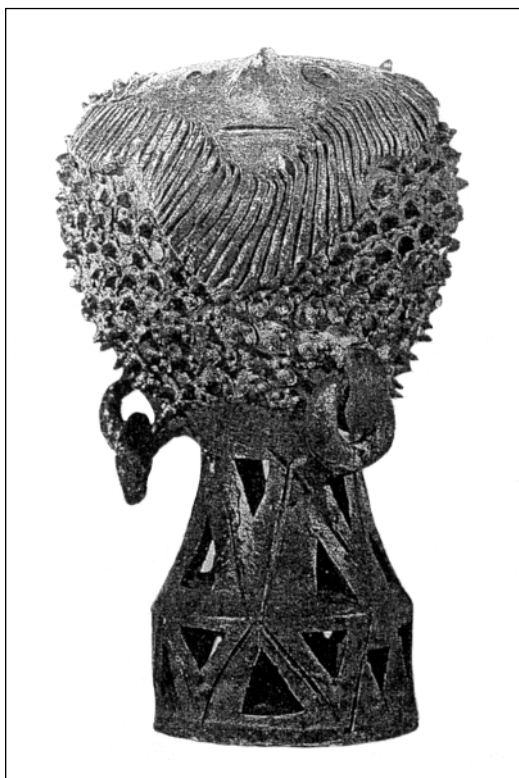
3. kép. Arcos korsó (HORSCHIK után)

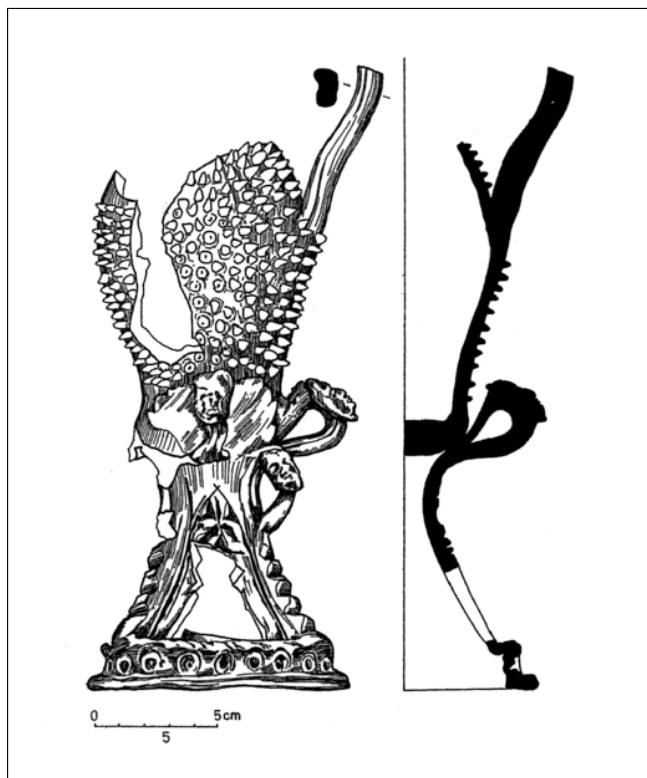
4. kép. Arcos korsók és pohár, szászországi – waldenburi műhelyek. 1: Golczewo, 15. sz. eleje (NAWROLSKI után); 2–4: Erfurt (LAPPE után)

5. kép. Arcos korsók. 1: Frombork (Lengyelo, Nawrołski útján); 2: Ercenice (Cseho, Nechvátal útján, 14. sz. végi – 15. sz. eleji leletekkel); 3: Wismar (Gralow-Hoppe útján)

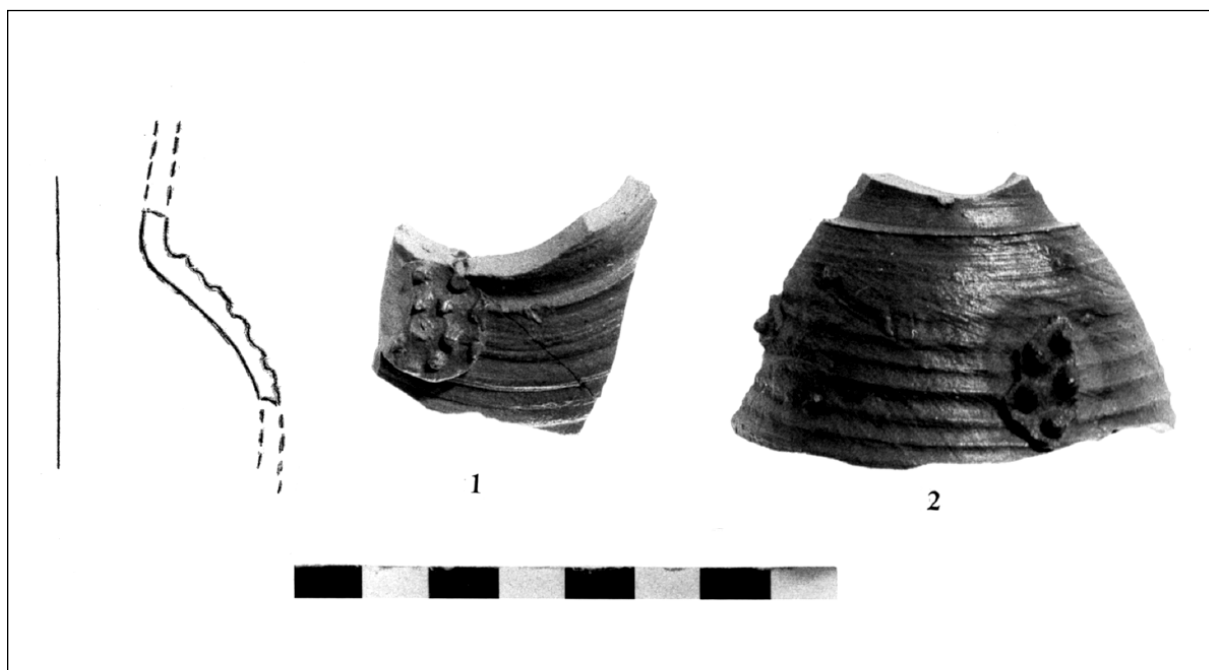
6. kép. Sündisznó-edény (HORSCHIK után)

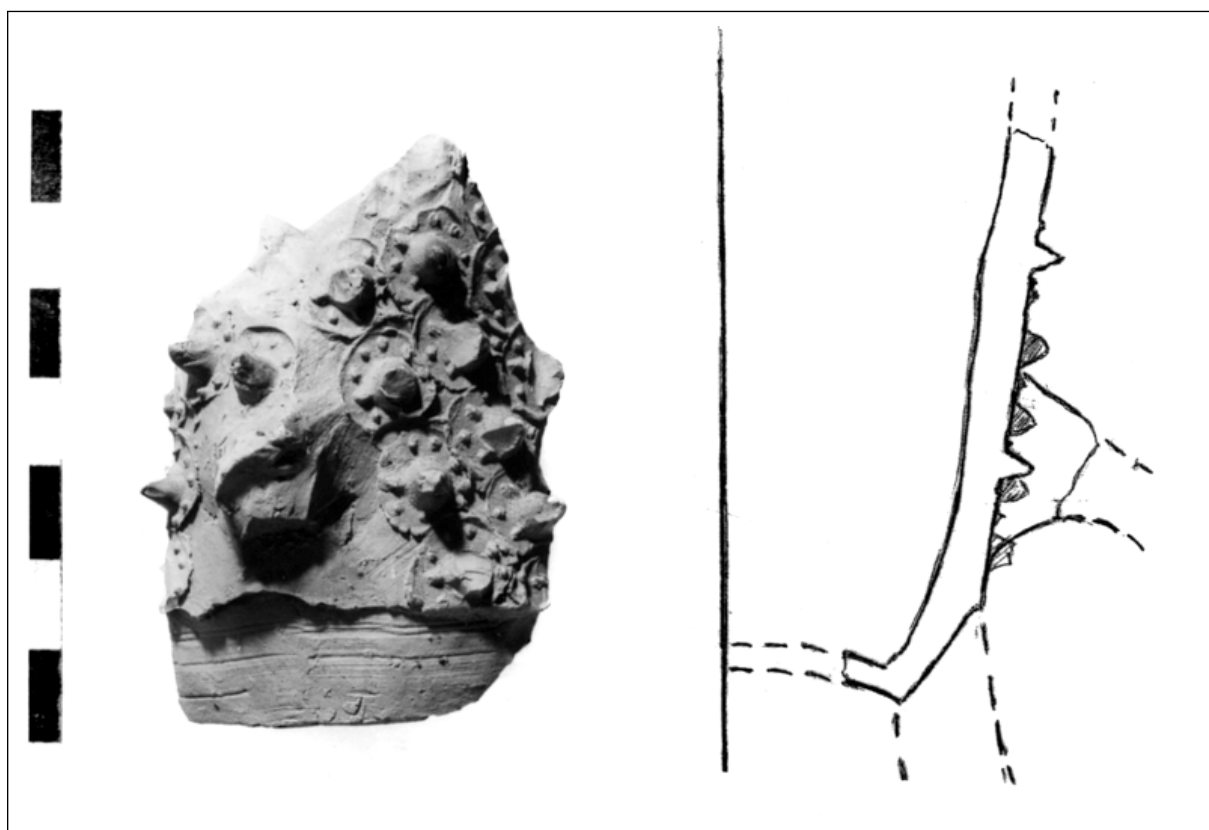
7. kép. Sündisznó-edény, Elbląg (NAWROLSKA után)

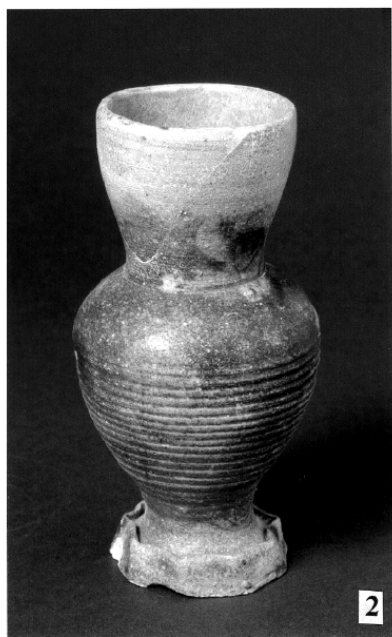
8. kép. A Falke-Dreihausen csoport kőserépedényei, 15. sz. eleje. 1: Jena (RUPP után); 2: Boroszló (STEPHAN-GAIMSTER után)

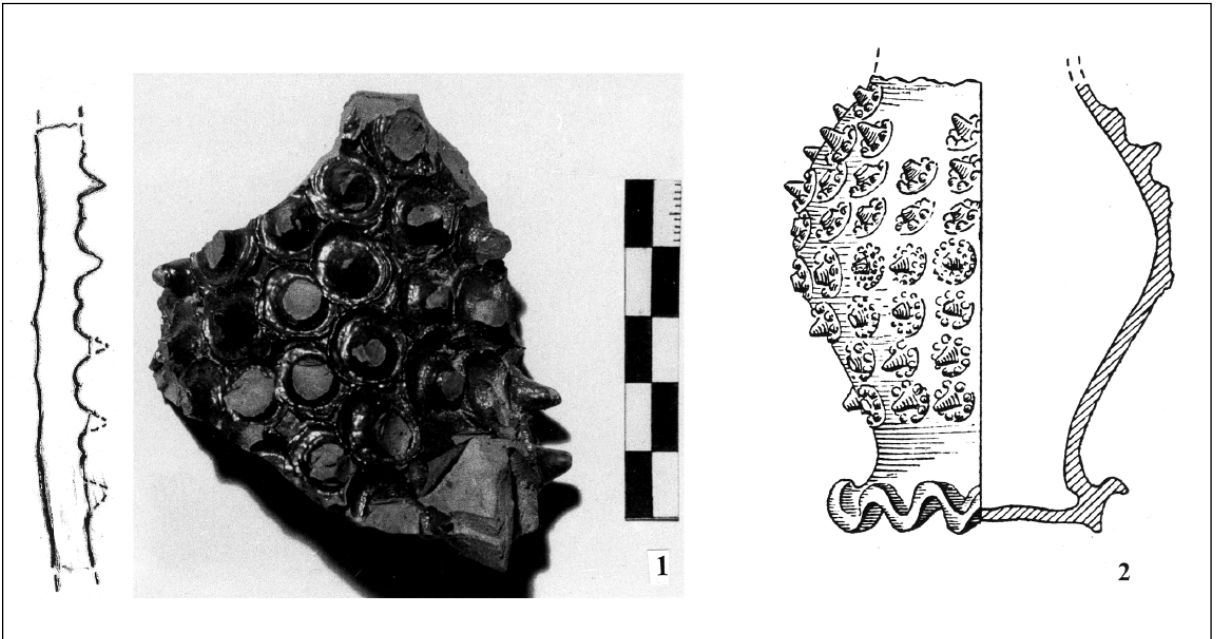
9. kép. Waldenburgi kőseréppoharak töredékei, Buda, palota. 1: Kápolna mellett, „f. r.” 14. sz. vége – 15. sz. eleje; 2: VIII/3. gödör 5. r. 15. sz.

10. kép. Waldenburgi tüskédíszes edény, Buda, palota

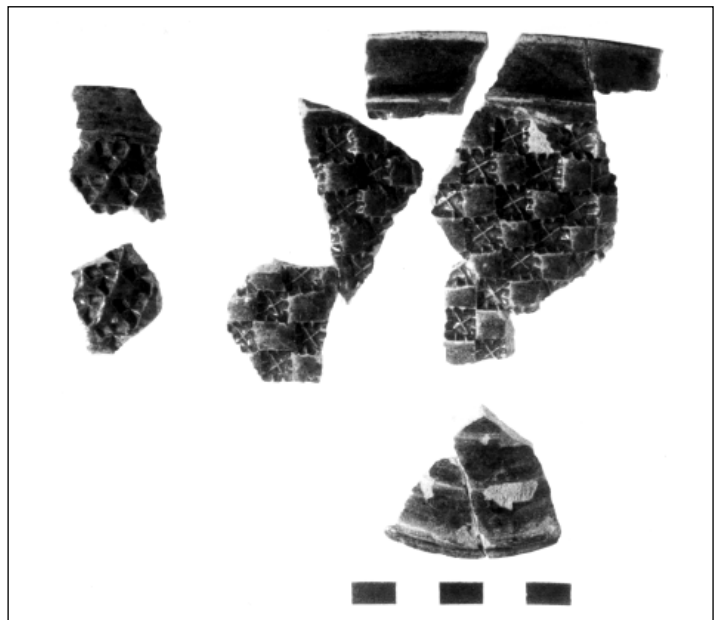
11. kép. Waldenburgi poharak, 14. sz. vége – 15. sz. eleje. 1: Palota, Előudvar, Konzolos épület (második: l. h.);
2: Előudvar, II. ciszterna (ZOLNAY után); 3: Domokos kolostor (GYŰRKY után)

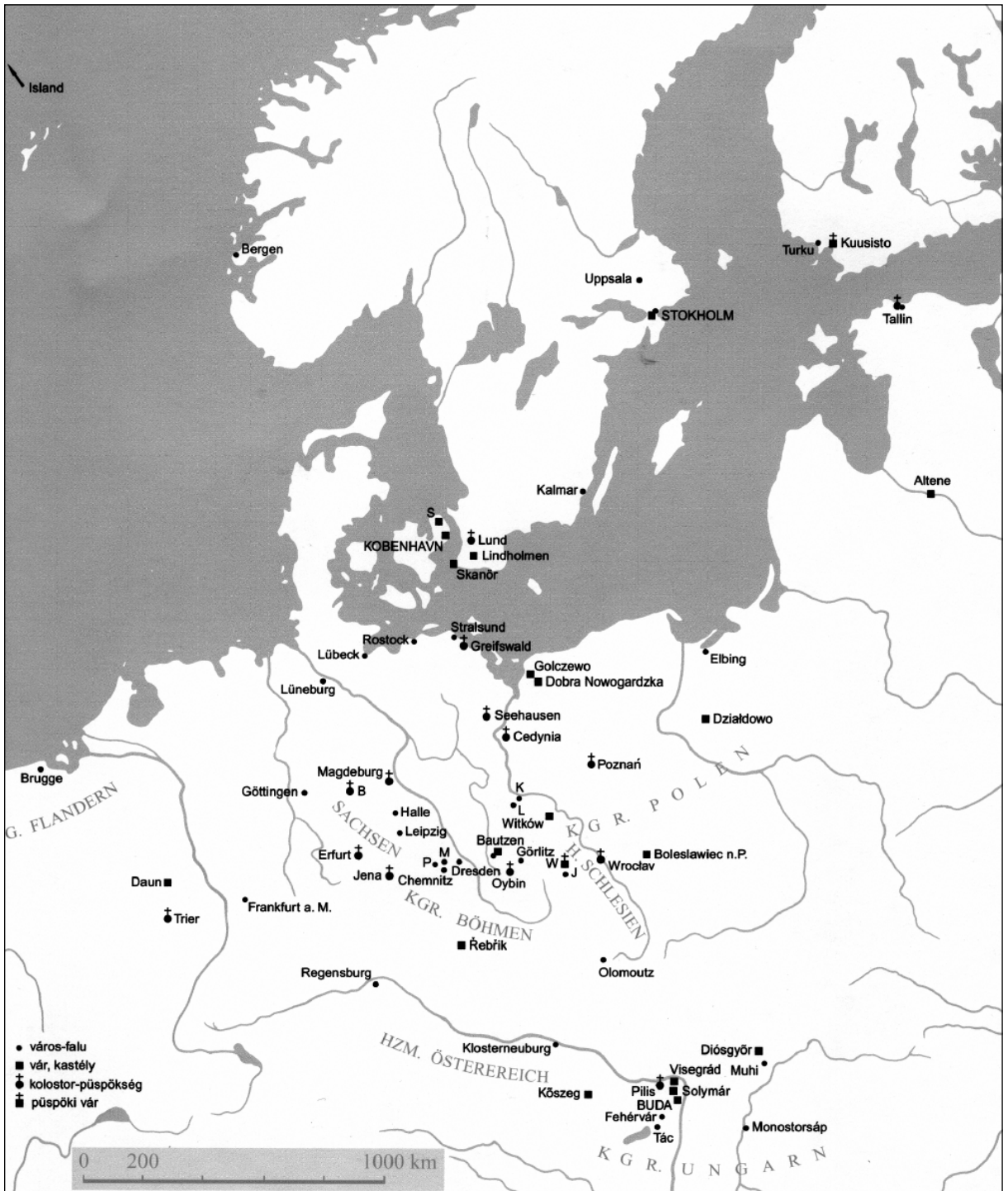
12. kép. Dreihausen-Falke csoport tüskédíszes edénye, Buda, palota. 2: Tüskédíszes cserépedény, 1419 körül, Potelny (Cseho. RADOMERSKI-RICHTER után)

13. kép. Dreihauseni töredékek. 1: Buda, palota, Előudvar-Kaputorony; 2: Pilisszentkereszt, kolostor; 3: Monostorsáp (RÁCZ-LASZLOVSZKY után)

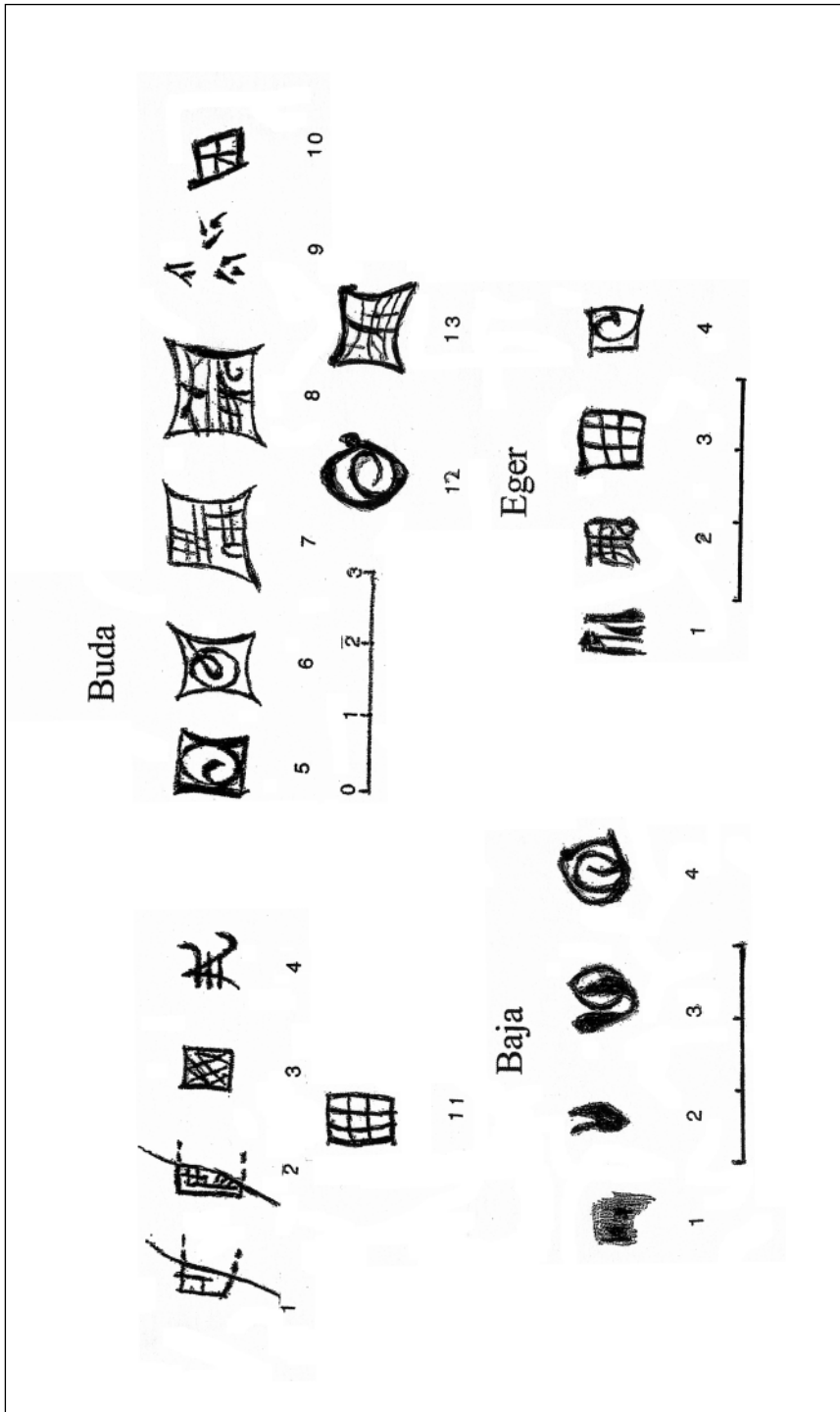
14. kép. Zöldmázás pecsétdíszes díszkerámia. Buda, palota, előudvar – IV. pince. 15. sz. vége.

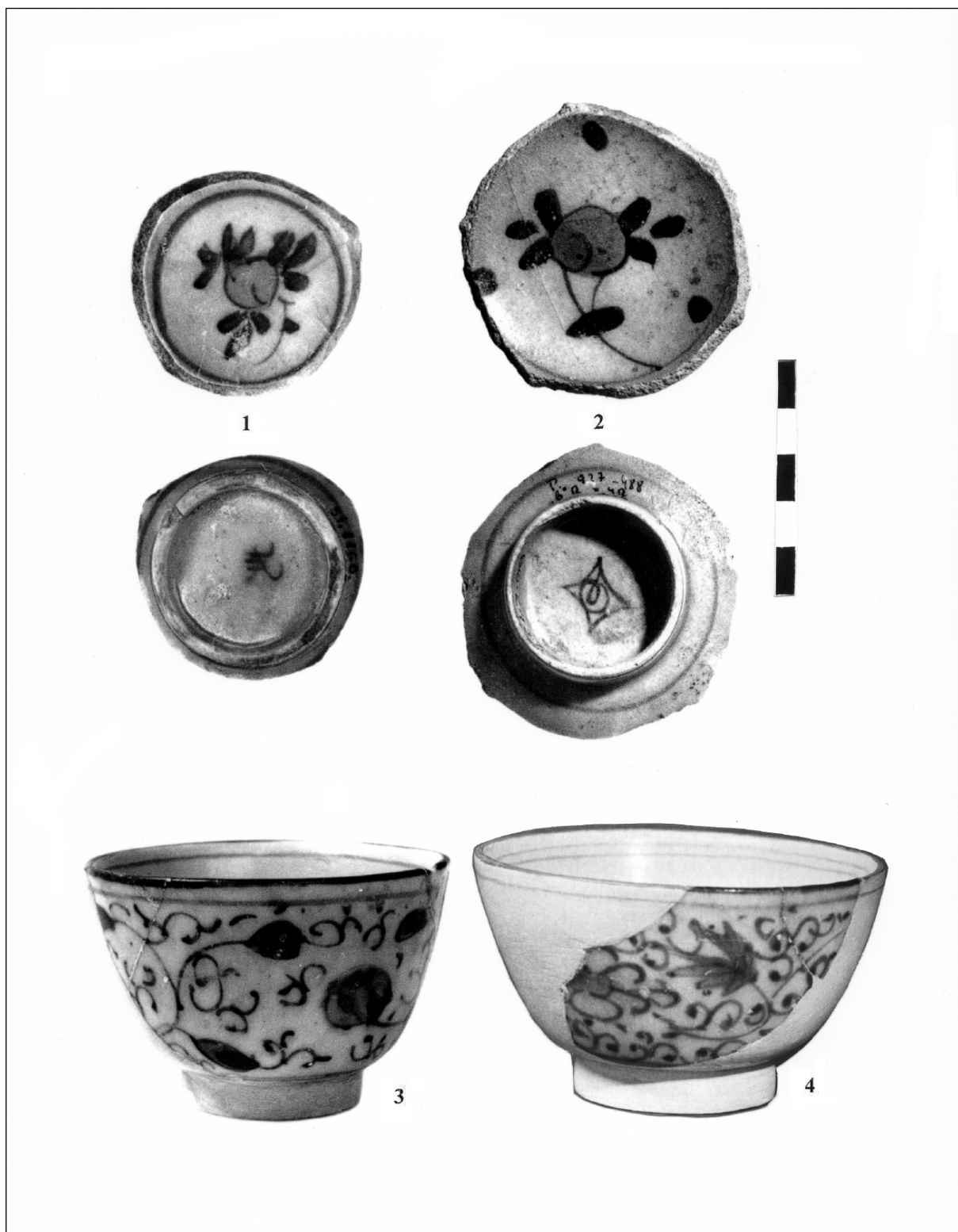
15. kép. A Dreihäuser-Falke csoport edényeinek elterjedése

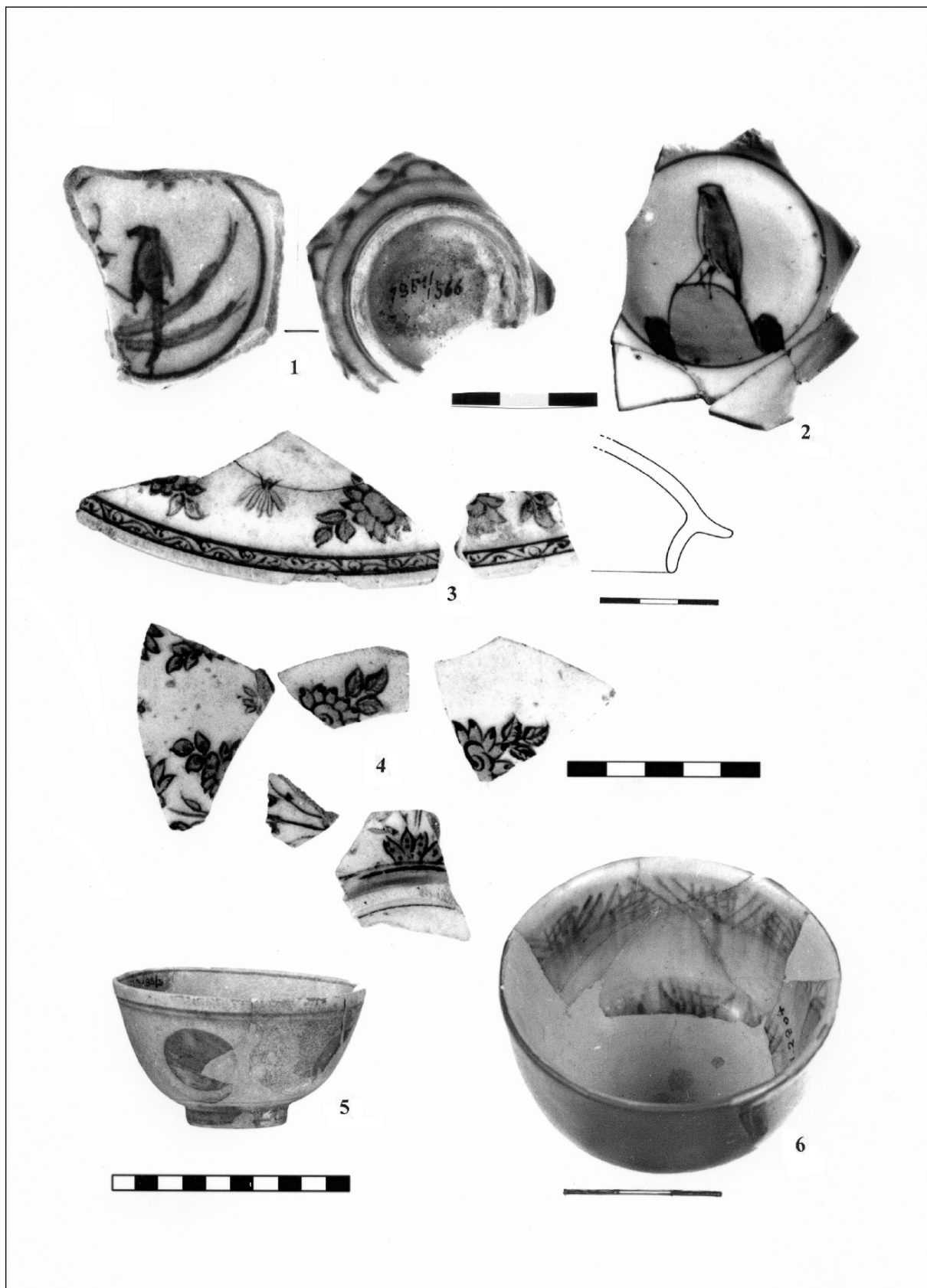
16. kép. Perzsa fajanszok. 1: 15. század; 2: 1530 előtt. Buda, palota

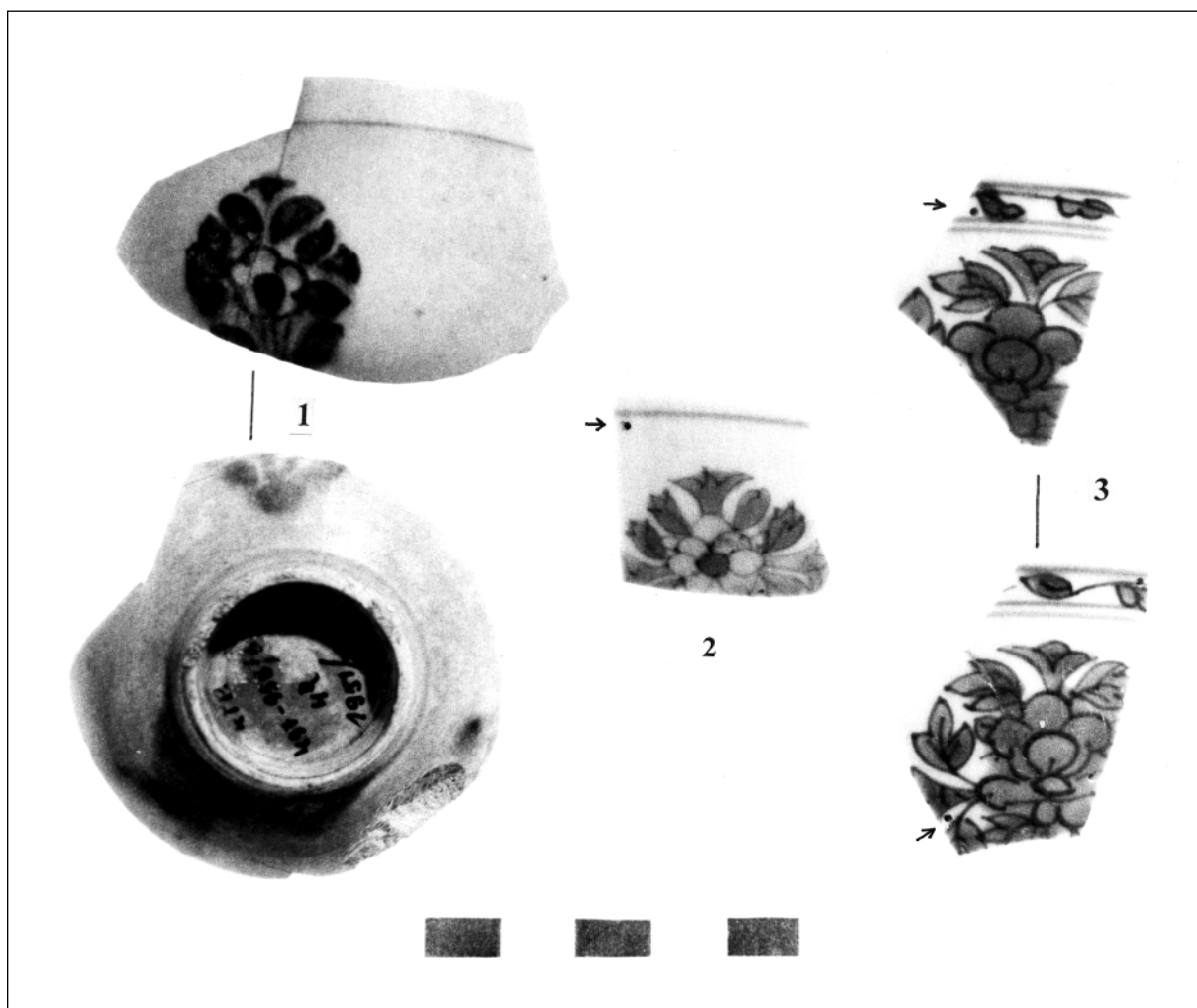
17. kép. Perzsa kék-fehér fajanszok jegyei. Buda, palota. 1-4, 11: kemény fajansz; 5-10, 12-13: romlott kemény fajansz; Eger, vár. 1: monokróm csontfehér; 2-3: kemény fajansz; 4: romlott, sárga

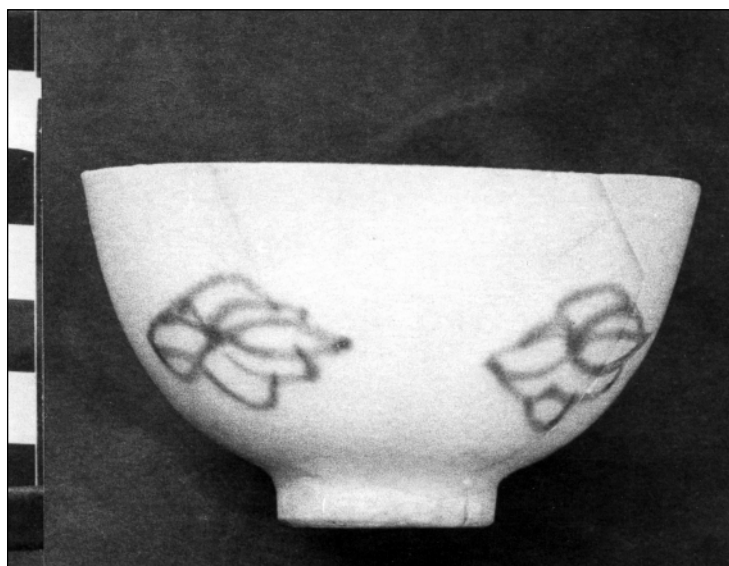
18. kép. Perzsa kék-fehér fajanszok, Buda, palota.

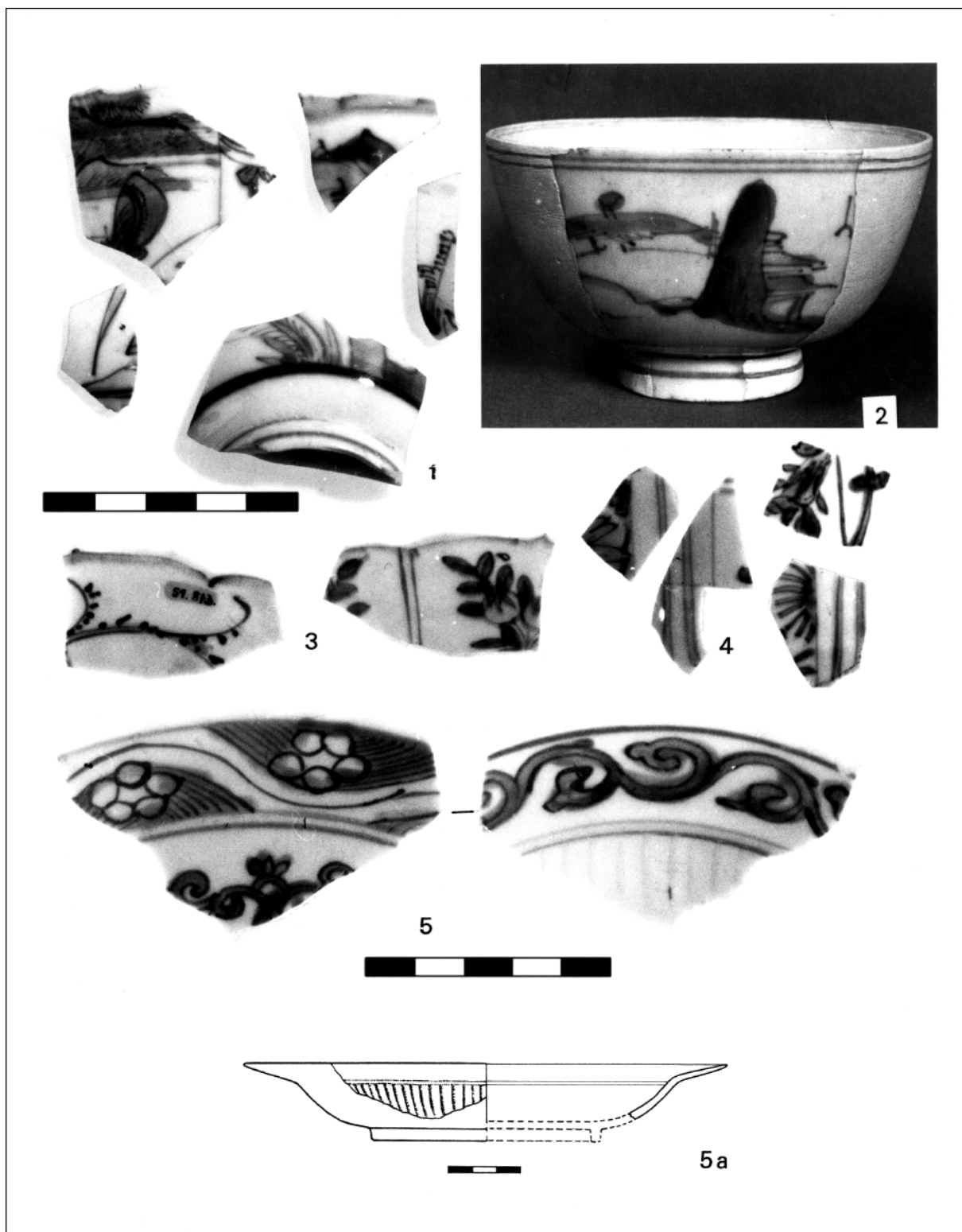
19. kép. Perzsa fajanszok. 2: kínai porcelán; 3-4: fekete-fehér; 5: fehér piros folttal; 6: monokróm, kívül vörös. Buda, palota

20. kép. 1: Perzsa csésze kék virágdísszel; 2-3: kínai porcelánok virágdíszre, 16. sz. vége – 17. sz. eleje, Buda, palota. (javítás befűrése)

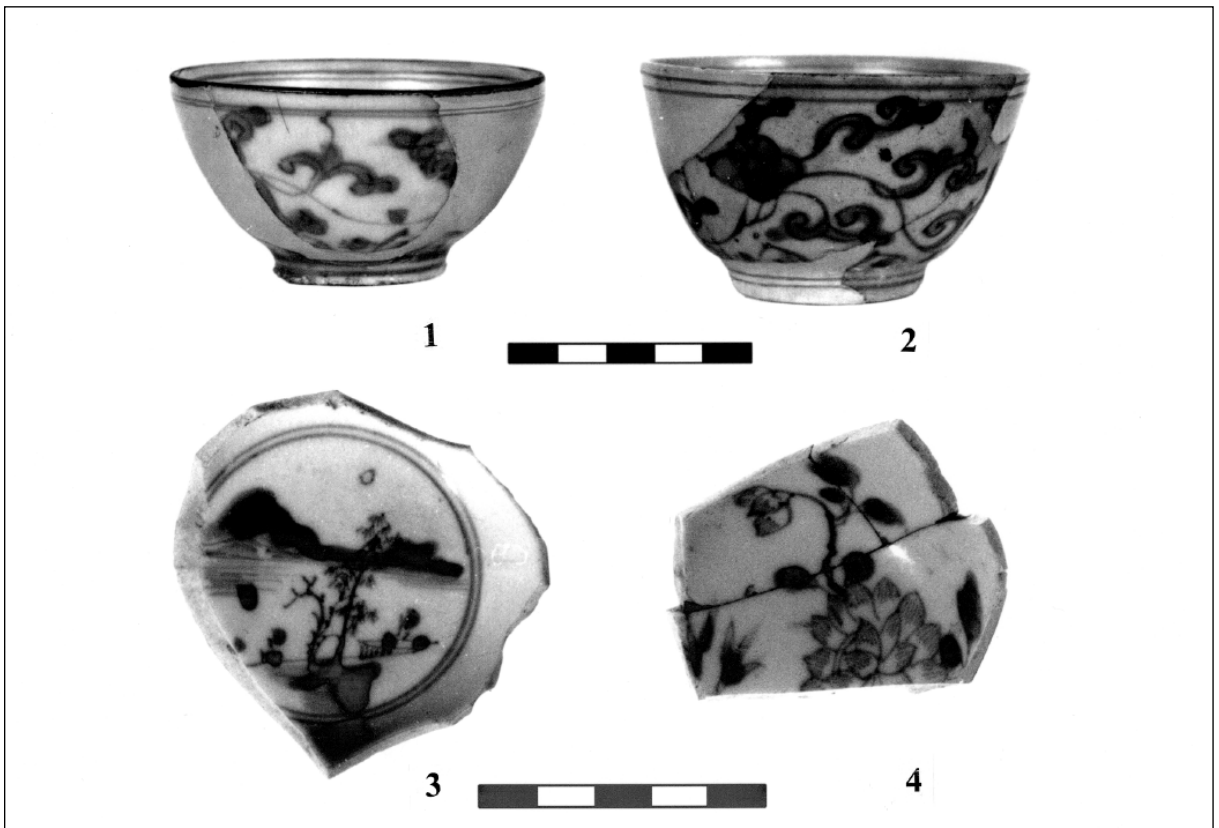
21. kép. Csontfehér perzsa fajanszcésze halványkék festéssel, M: 4,4 cm, 17. sz. Buda, palota – Elődvar

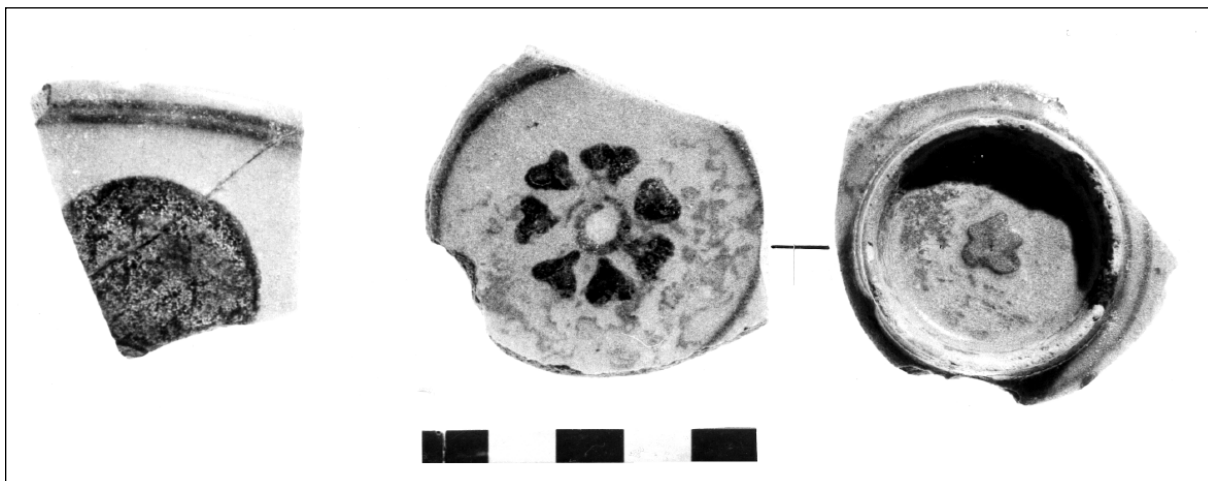
22. kép. Kínai porcelánok, 16. sz. vége és 17. sz. első harmada, Buda, palota

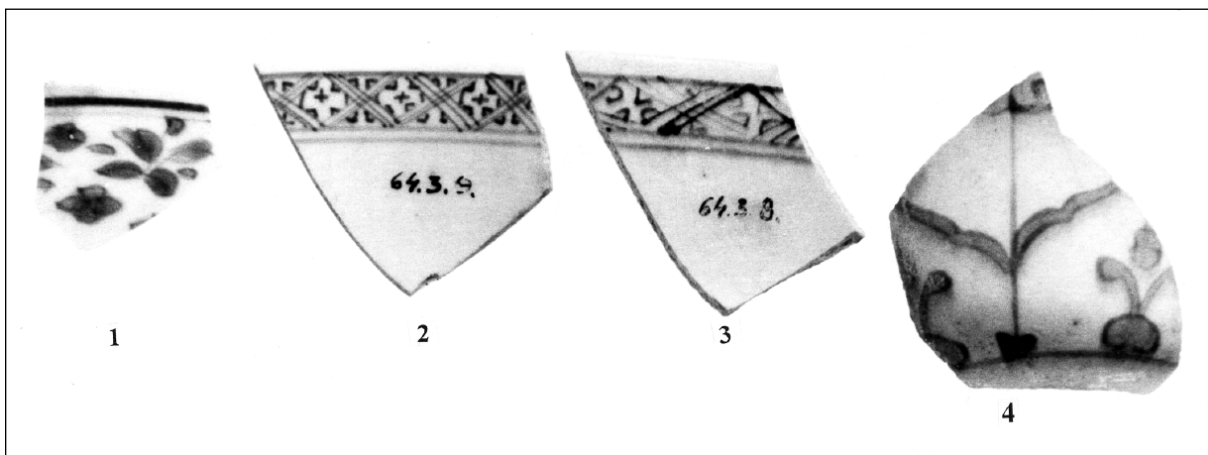
23. kép. Leletegyüttes (Pince „b. r.” 1959); Izniki töredékek, 16. sz. második fele és kínai csészék, 16. sz. vége – 17. sz. első fele. Buda, palota

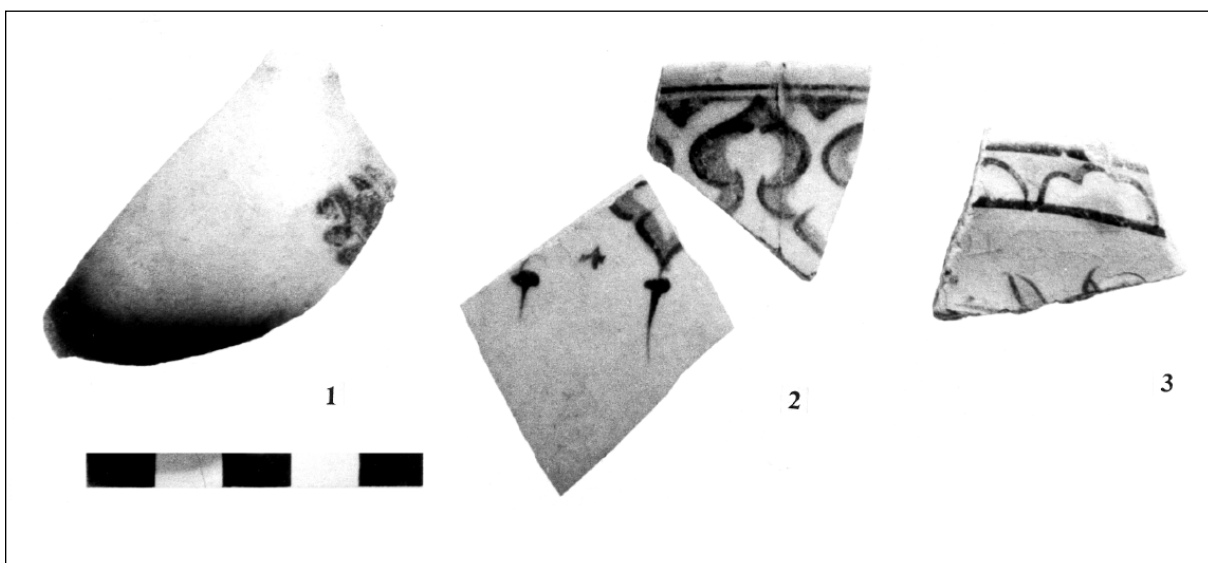
24. kép. Kínai porceláncsészék. 1-2: Kék-fehér növényindás, 17. sz. első harmada; 3: tájképes, kívül halványzöld; 4: virágmintás, kívül barnamázás. Buda palota

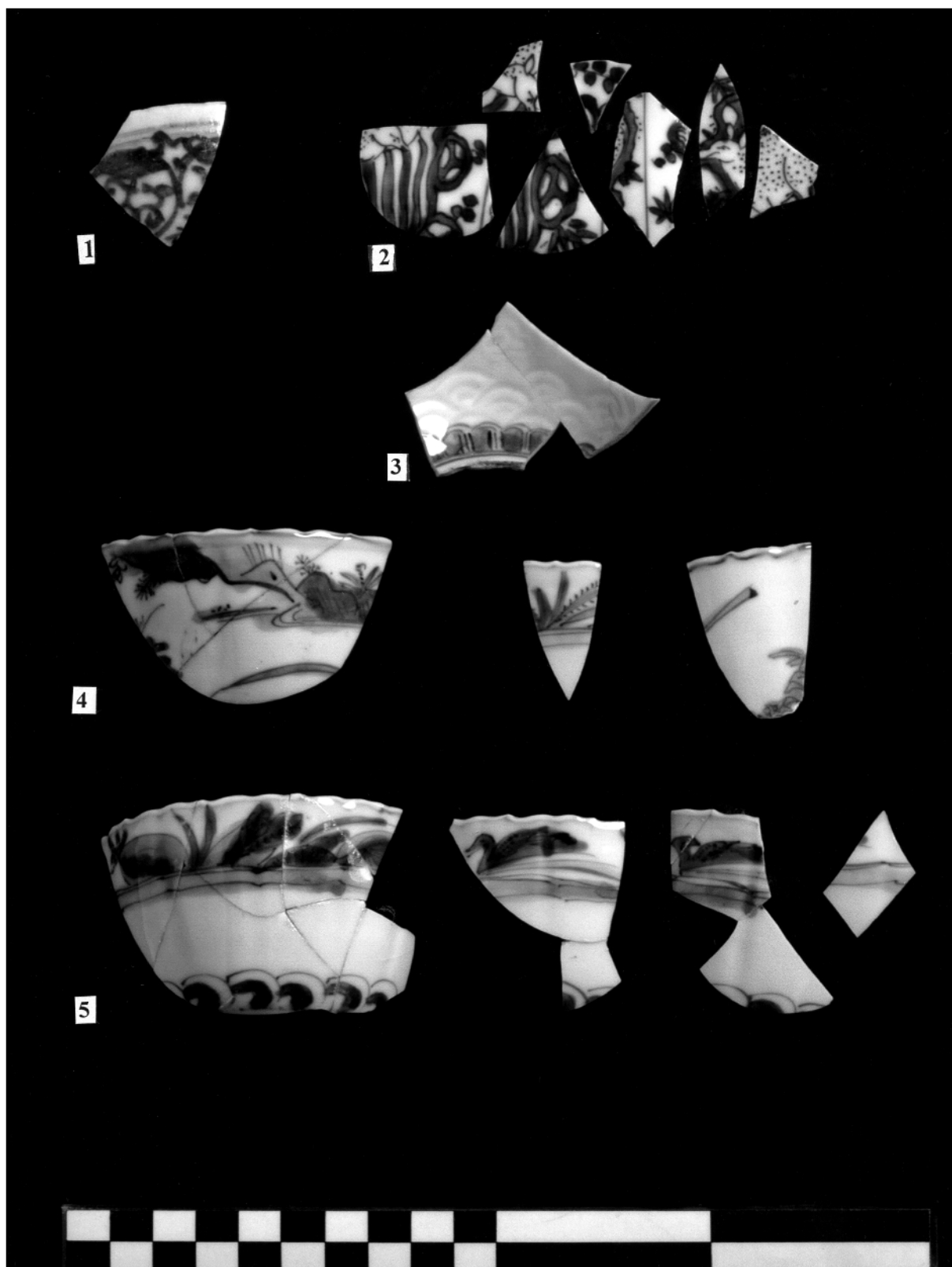
25. kép. Kívül piros folttal díszített csésze, Buda, Táncsics M. u. 7. városfalnál

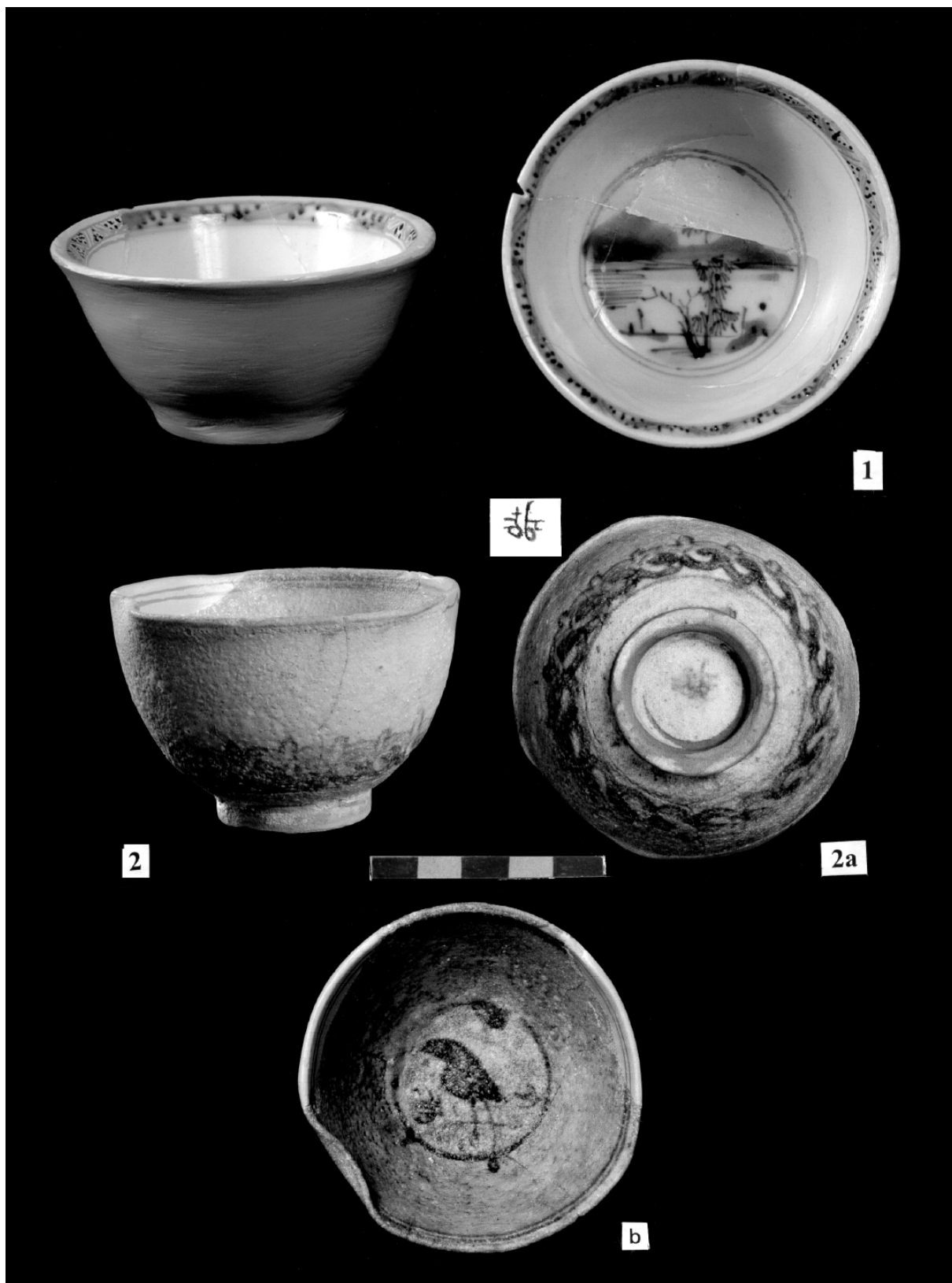
26. kép. 1–2: kínai és 3–4: perzsa csészék töredékei; kék-fehér. 17. sz. első fele. Buda, Tárnok u.11. Kútból

27. kép. Perzsa csészék és tányér töredéke. 1: kék; 2–3: fekete festéssel. 17. sz. Buda, Domonkos kolostor épülete a városfalon kívül. (GERŐ Gy. 1960)

28. kép. Kínai csészék kék mintákkal, 16. sz. vége; 1: perzsa töredék. Buda, Szt. György tér – Lovarda u. (TÓTH A. után)

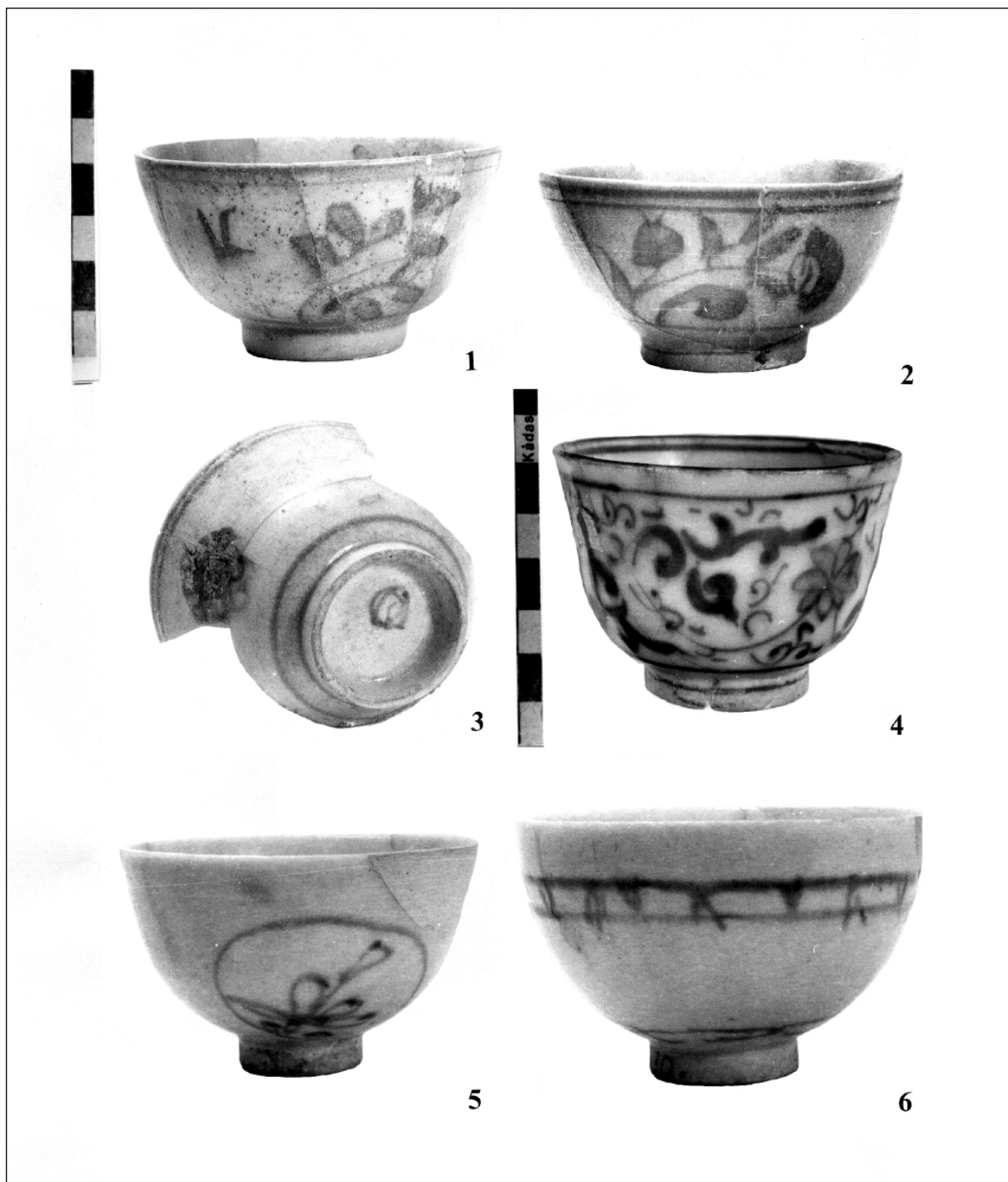
29. kép. 1: Zöldmázos kínai csésze; 2-2b: perzsa csésze. Vízióváros, Gyorskocsi u. (VÉGH A. után)

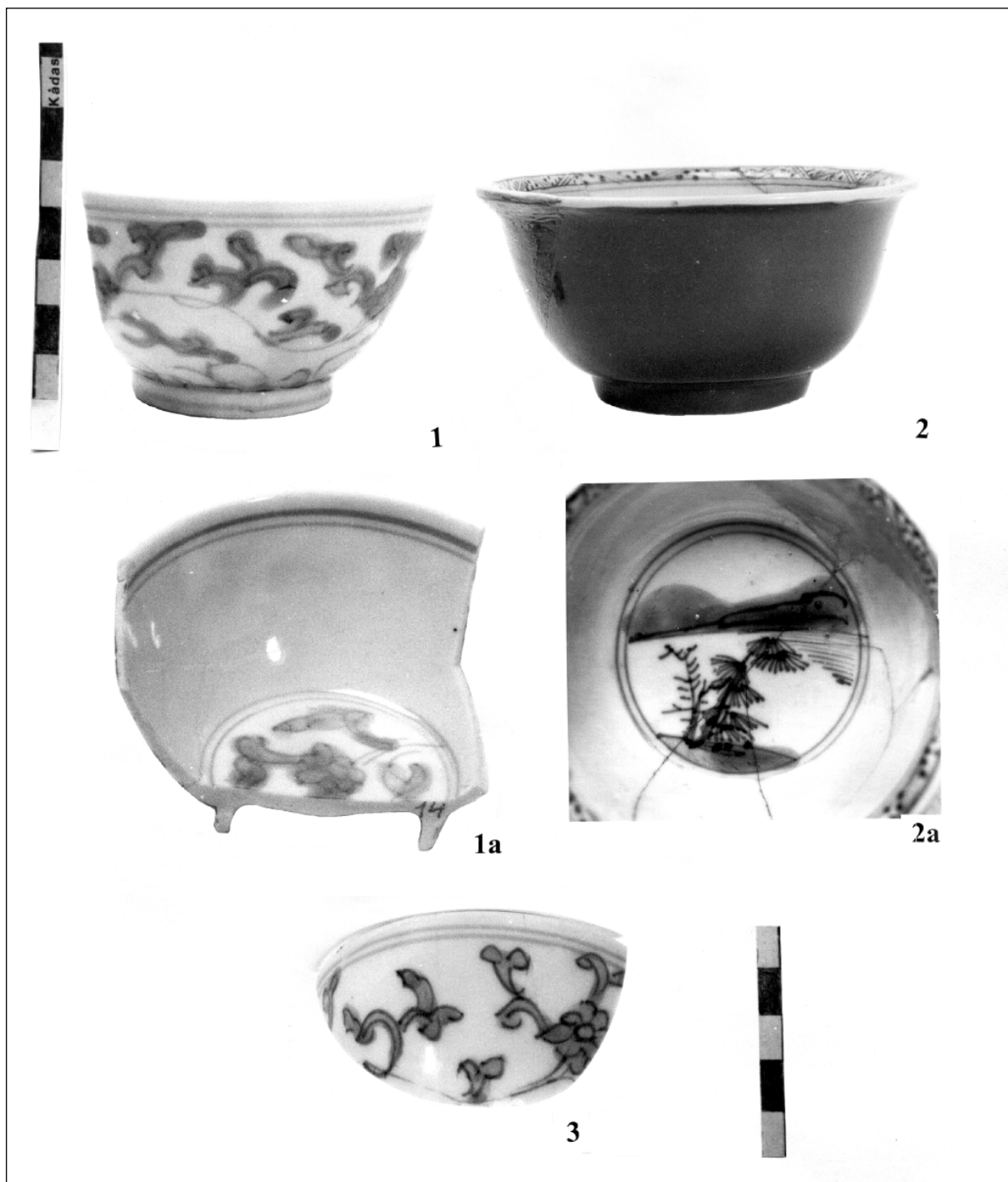
30. kép. 1: perzsa fehér csésze; 2: Kínai csésze 17. sz. első fele. Vízióáros, Hunyadi J. út 13. (H. GYÜRKY K.)

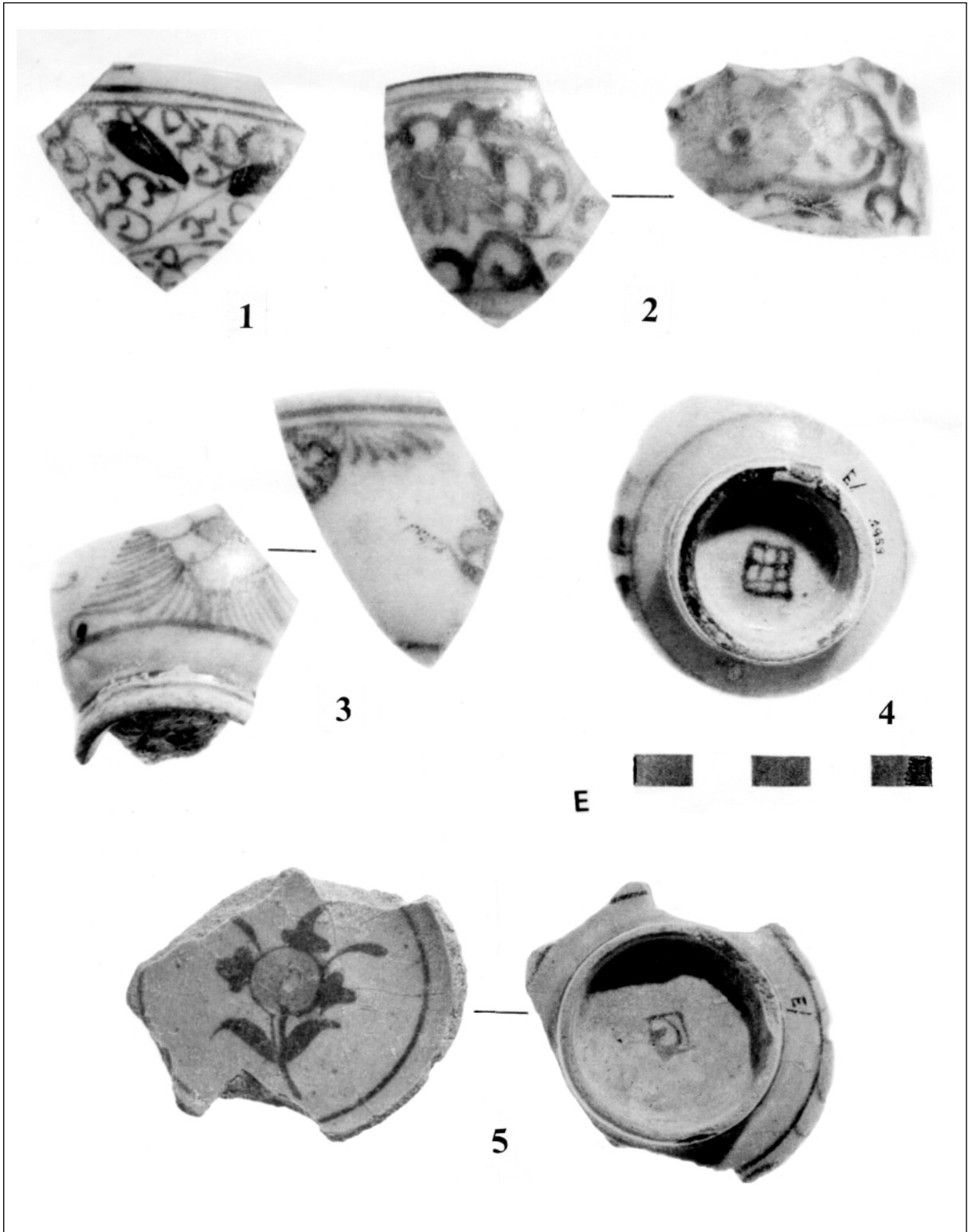
31. kép. Kínai porcelántányér, 16. sz. vége – 17. sz. Buda, palota, Előudvar 74/73. lh. (ZOLNAY után)

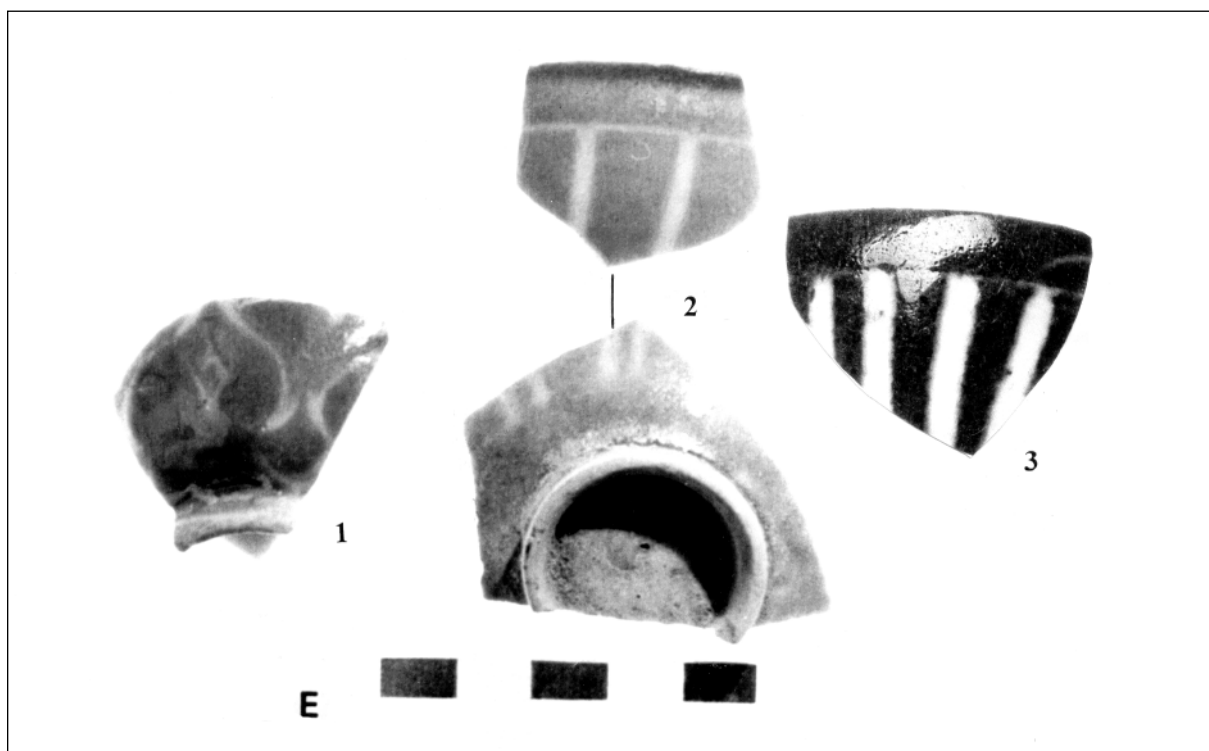
32. kép. Perzsa fajanszcésészék, 17. sz.; 5-6: a fehér csoport festett példányai. (Baja, személgödör)

33. kép. Kínai porceláncsészek. 17. sz. első fele és közepe; kívül barna mázas, tájképes csésze. (Baja, szemétdör)

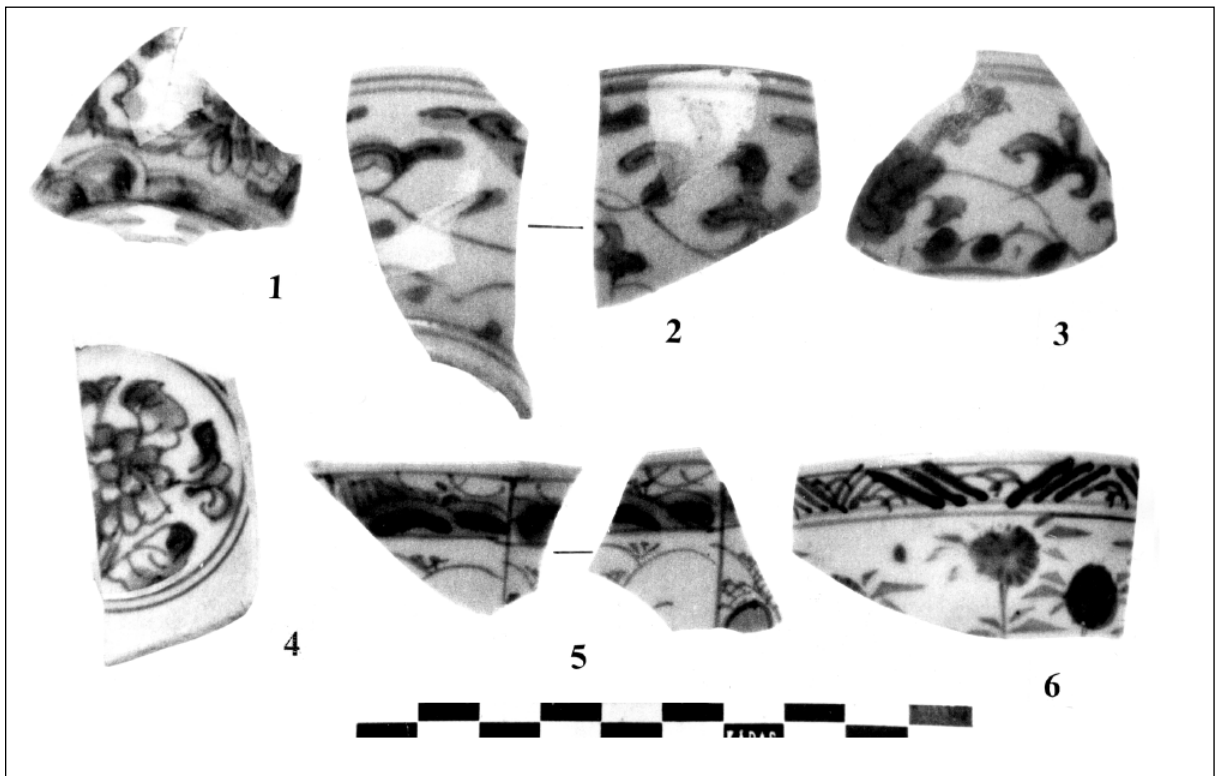
34. kép. Kék-fehér perzsa csészék, 17. sz. (Eger, vár)

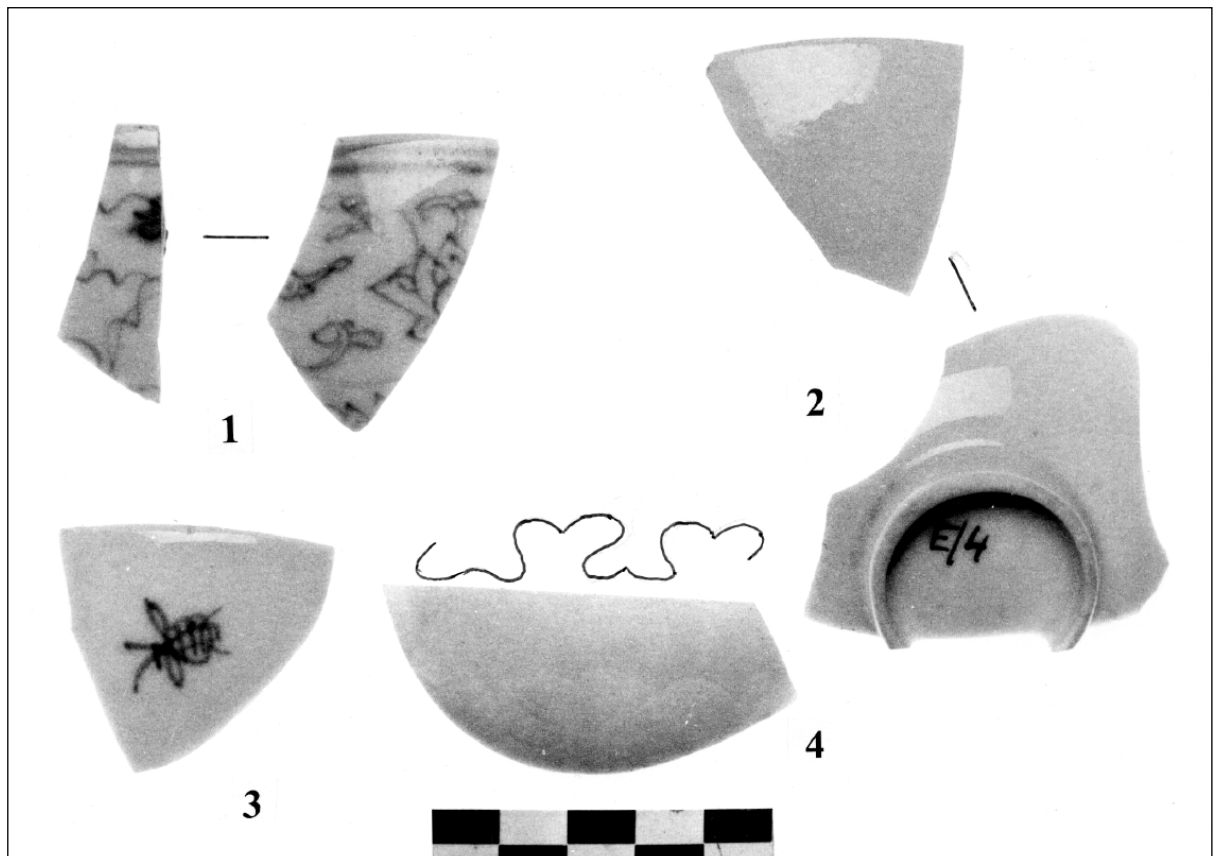
35. kép. Kívoül kék színű, karcolt díszű csészék, 3: barnászörs-fehér színű, 17. sz. (Eger, vár)

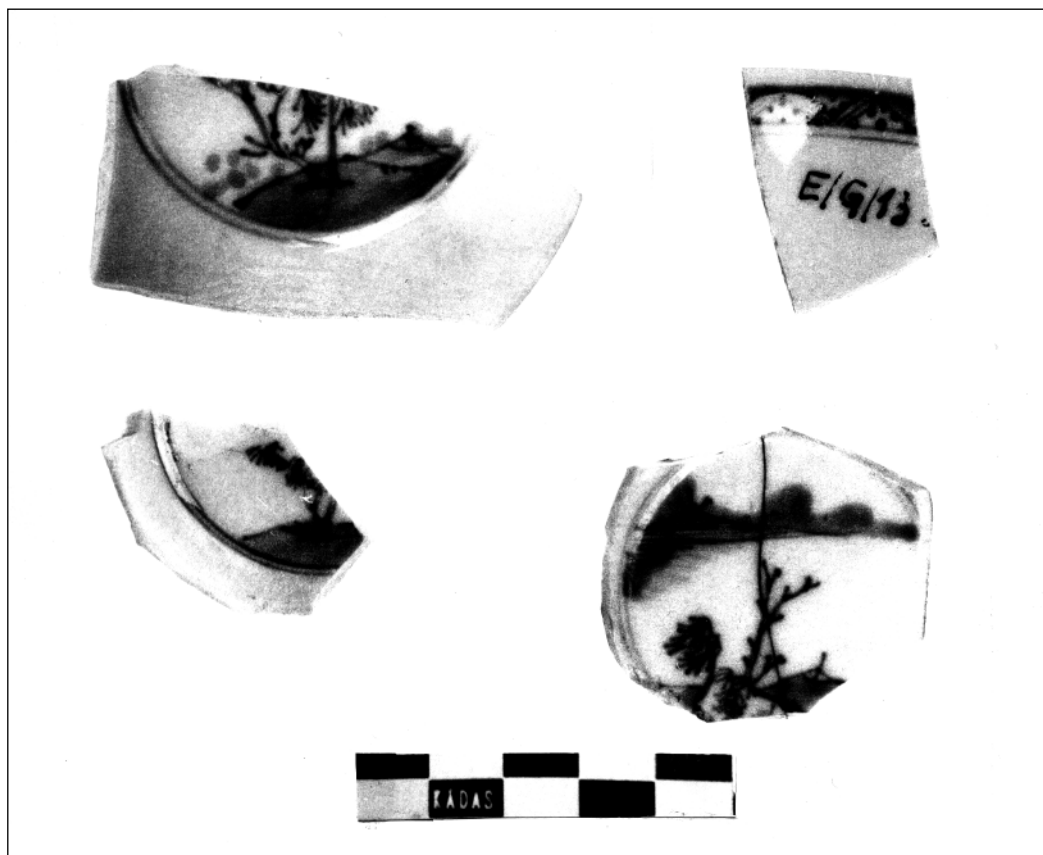
36. kép. A monokróm fehér perzsa csoport csészéi, halványkék és lila festéssel, 17. sz. (Eger, vár)

37. kép. Kínai porceláncsészék töredékei, 17. sz. (Eger, vár)

38. kép. Kínai porceláncsészék töredékei, 17. sz. (Eger, vár)

39. kép. Kínai csészék töredékei, 17. sz. (Eger, vár)

40. kép. Nagyméretű kínai csésze, 17. sz. (Eger, vár)